

Technická univerzita v Liberci
Hospodářská fakulta

Studijní program: 6208 - Ekonomika a management
Studijní obor: Podniková ekonomika

Ekonomický růst české ekonomiky

Economic growth in the Czech economy

DP – PE – KEK – 2007 03

LUKÁŠ JOKL

Vedoucí práce: PhDr. Ing. Lenka Sojková, Ph.D., KEK

Konzultant : Ing. Oldřich Svoboda, Komerční banka, a.s.

Počet stran: 85, počet příloh: 0

Datum odevzdání: 5.1.2007

Byl jsem seznámen s tím, že na mou diplomovou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, zejména § 60 - školní dílo.

Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci (TUL) nezasahuje do mých autorských práv užitím mé diplomové práce pro vnitřní potřebu TUL.

Užiji-li diplomovou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědom povinnosti informovat o této skutečnosti TUL; v tomto případě má TUL právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše.

Diplomovou práci jsem vypracoval samostatně s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím diplomové práce a konzultantem.

Datum: 2.1.2006

Podpis:

Resumé

Diplomová práce se zabývá ekonomickým růstem v České republice. Zaměřuje se na ekonomický vývoj České republiky od doby jejího vzniku a také na vybrané faktory, které ekonomický růst ovlivnily a ovlivňují. První kapitola obsahuje nezbytnou teorii ekonomického růstu od Solowova modelu přes teorie endogenního růstu Paula Romera a R. E. Lucase až po příspěvky Douglase C. Northa a Mancura Olsona. V další kapitole práce popisuje výchozí podmínky tehdejšího Československa a nově vzniklé samostatné České republiky. Z těchto podmínek vychází ekonomický vývoj ČR v devadesátých letech minulého století, propad hrubého domácího produktu, ekonomický růst označovaný jako transformační oživení a nakonec měnová krize, která přerostla ve všeobecnou recesi ekonomiky. Toto je obsahem třetí kapitoly. Závěrečná kapitola obsahuje rozbor vybraných faktorů, které ovlivnily ekonomický vývoj a zapříčinily, či zbrzdily ekonomický růst v České republice.

Summary

This thesis is concerning with economic growth in the Czech Republic. It is aimed at the economic development of the Czech Republic since its formation and at the selected elements which has influenced or are still influencing the economic growth. The first chapter contains the essential theory of economic growth, the Solow growth model, the endogenous growth theory and the contributions of Douglas C. North and Mancur Olson. The next chapter describes the starting conditions of former Czechoslovakia and of the newly established Czech Republic which influenced the economic development in the Czech Republic during the nineties - the economic recession in the early nineties, revival of economic activity in the mid-nineties and the following monetary crisis which overgrew into the economic recession in the late nineties. This is the content of the third chapter. The final chapter is aimed at the analysis of selected elements which has influenced the economic development and accelerated or decelerated the economic growth in the Czech Republic.

Klíčová slova

centrálně plánované hospodářství	planned economy
CzechInvest	
ekonomická transformace	economic transformation
ekonomický růst	economic growth
hrubý domácí produkt	gross domestic product
instituce	institution
investiční pobídka	investment incentive
korupce	corruption
měnová krize	monetary crisis
podnikatelská etika	business ethics
přímé zahraniční investice	foreign direct investment
R&D model	R&D model
Solowův model	Solow growth model
technologie	technology
Teorie endogenního růstu	Endogenous growth theory
transakční náklady	transaction cost
Transparency International	
tranzitivní ekonomika	transition economy
tržní hospodářství	free market economy

Seznam zkratk a symbolů

CPI	Index vnímání korupce
ČSSR	Československá socialistická republika
HDP	hrubý domácí produkt
MPO	Ministerstvo průmyslu a obchodu
OECD	Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj
OKEČ	odvětvová klasifikace ekonomických činností
OSI	Open Society Institute
R&D	výzkum a vývoj
RVHP	Rada vzájemné hospodářské pomoci
USD	americký dolar

Obsah

Úvod	9
1 Teorie ekonomického růstu	11
1.1 Vývoj moderní teorie ekonomického růstu	11
1.2 Solowův model	14
1.3 Teorie endogenního růstu	23
1.3.1 Endogenní technický pokrok	25
1.3.1.1 <i>AK modely</i>	25
1.3.1.2 <i>Romerův „learning-by-doing“ model</i>	27
1.3.1.3 <i>Dvousektorový Lucasův model</i>	30
1.3.2 Modely výzkumu a vývoje (R&D modely)	31
1.3.3 „Technologie“ a růst	33
<i>Populační růst</i>	33
<i>Ceny investičních statků</i>	34
<i>Úspory, investice a růst</i>	35
1.3.4 Růst a politika	35
1.3.5 Instituce, transakční náklady, korupce a růst	37
2 Výchozí podmínky České republiky	41
3 Ekonomický růst v ČR	47
3.1 Pokles HDP na počátku ekonomické transformace	47
3.2 Měnová krize druhé poloviny devadesátých let	53
3.3. Ekonomický růst v novém tisíciletí	59
4 Faktory ekonomického růstu	63
4.1 Investiční prostředí	63
4.2 Instituce, transakční náklady, korupce	75
Závěr	82
Seznam použité literatury	84

Úvod

Tato práce se zabývá ekonomickým růstem v České republice. Téma je to bezesporu aktuální, neboť ČR prochází obdobím ekonomické konjunktury. Význam tohoto ekonomického ukazatele umocňuje fakt, že ovlivňuje celou společnost a každého jejího člena. Kladný ekonomický růst přináší prosperitu a vyšší životní úroveň. Jeho zastavení, či dokonce záporný ekonomický růst pak způsobují recesi, nezaměstnanost a další negativní jevy. Před sedmnácti lety se Česká republika vydala na cestu od centrálně plánovaného hospodářství k tržní ekonomice a ekonomický růst se stal hodnotícím prvkem úspěchu či potíží realizátorů ekonomické transformace. O to více je jeho rozbor za dobu trvání tohoto procesu zajímavý. V současné době je rozdíl mezi životní úrovní současné generace a generací předchozích již dobře patrný a to nejen na kvantitativních ukazatelích, ale i na kvalitě života obecně.

Záměrem při tvorbě jednotlivých kapitol bylo popsat teorii ekonomického růstu vzniklou během minulého století, přiblížit výchozí podmínky tehdejšího Československa a nově vzniklé samostatné České republiky, popsat a rozebrat vývoj ekonomiky a s tím spojený ekonomický růst či pokles ČR v devadesátých letech minulého století a na počátku nového tisíciletí a na závěr zhodnotit přínos vybraných faktorů, a to zda zbrzdily, či zapříčinily ekonomický růst v České republice. Dalším záměrem bylo propojení praktické části s teoretickými závěry tvůrců ekonomických teorií.

První část práce se věnuje teorii ekonomického růstu. Je zde nejprve popsán Solowův model, který položil základy moderní teorii ekonomického růstu. V současnosti je tento model již podle mnohých ekonomů překonán. Bylo ho však nutné uvést, neboť z něj velká část moderních ekonomických teorií vychází. Práce se dále zabývá teoriemi, které se snaží ekonomický růst endogenizovat, tzn. zajistit, aby růst nebyl vysvětlován pouze faktory působícími zvnějšku, ale aby byl definován interakcemi uvnitř modelu samotného. Zajímavými příspěvky k teorii ekonomického růstu jsou také práce ekonomů Mancura Olsona a Douglaše C. Northa. Jejich pohled na ekonomický růst je interpretován na závěr teoretické kapitoly. Druhá kapitola je zaměřena na popis výchozích podmínek samostatné České republiky. Tato kapitola krátce popisuje stav před pádem komunismu a dále jsou v ní nastíněny první kroky transformace. Časově lze tuto kapitolu umístit mezi roky 1989

a 1992. Z událostí těchto let pak vychází ekonomický vývoj České republiky let devadesátých, propad hrubého domácího produktu, ekonomický růst označovaný jako transformační oživení a nakonec měnová krize, která přerostla ve všeobecnou recesi ekonomiky. Všechny tyto události práce rozebírá ve třetí kapitole a přidává krátký nástin ekonomického vývoje let nedávno minulých. Poslední kapitola přináší dva vybrané faktory, které ovlivnily a ovlivňují ekonomický vývoj v České republice. Je zde podrobně rozebráno investiční prostředí v České republice a státní politika investičních pobídek, která do země poměrně úspěšně přilákala zahraniční kapitál, a také fenomén korupce, se kterým se Česká republika potýká prakticky od doby svého vzniku. Tyto faktory jsou nejen popsány, ale je i zhodnocen jejich příspěvek k ekonomickému růstu

1 Teorie ekonomického růstu

1.1 Vývoj moderní teorie ekonomického růstu

Pokud budeme zkoumat teorii ekonomického růstu, narazíme často na názor, že růst výstupu na hlavu je jediným makroekonomickým ukazatelem se skutečnou vypovídací hodnotou. Toto tvrzení celou problematiku velice zjednodušuje. Při pohledu na empirická data však zjistíme, že rozdíly v dlouhodobých tempech ekonomického růstu mají obrovský dopad na životní úroveň obyvatelstva. Tyto dopady jsou daleko větší, než je tomu kupříkladu u obvyklých hospodářských fluktuací. Krátkodobá stabilizační politika může v nejlepším případě zlepšit ekonomickou situaci v rozsahu několika procent.

Podle histogramu ročních temp růstu výstupu na hlavu ve 122 ekonomikách světa v letech 1965-1985, který uvádějí Barro a Sala-i-Martin (1995), rostl výstup na hlavu v nejrychleji rostoucích ekonomikách průměrným tempem 4,8 % ročně, což odpovídalo celkovému zvýšení o 161 %, zatímco pětina zemí s nejhorší výkonností klesala tempem -1 % ročně, takže jejich reálné HDP na hlavu kleslo za stejnou dobu o 18 %. Pokud bychom z první a z druhé skupiny vybrali země se stejnou počáteční úrovní HDP na hlavu, během pouhých dvaceti let by země z první skupiny skončily s více než trojnásobným HDP ve srovnání s druhou skupinou.¹

Z tohoto příkladu vyplývá, že rozdíl v ekonomickém růstu řádově v jednotkách procent, může v realitě způsobit významné rozdíly v životních úrovních obyvatel jednotlivých zemí. Tyto rozdíly mohou být viditelné dokonce během jedné lidské generace. Studium problematiky hospodářské politiky státu a jeho vlivu na dlouhodobý ekonomický růst má tedy potenciálně větší význam než celá makroekonomická analýza stabilizační politiky a jemného doladování.²

Cílem této kapitoly je nastínit vývoj moderních teorií ekonomického růstu a podrobněji se zaměřit na vybrané růstové modely. Bezprostředním předchůdcem moderní teorie ekonomického růstu je Harrodův-Domarův model. Hlavním záměrem tohoto modelu byla snaha o dynamizaci Keynesovy teorie a propojení teorie krátkodobé nerovnováhy s teorií

¹ Čihák, M., Holub, T. Teorie růstové politiky, str. 7

² Čihák, M., Holub, T. Teorie růstové politiky, str. 7

růstu. Harrod (1939) a Domar (1946) konstatují, že kapitalistický systém je ve své podstatě nestabilní a že jeho vývoj je nevyhnutelně spojen s výraznými nerovnováhami. Tyto argumenty zněly v období po Velké depresi velmi přesvědčivě.

Za skutečný základ moderní teorie ekonomického růstu je obvykle považován model vyvinutý Robertem Solowem (1956) a Trevorem Stanem (1956). Přestože oba tvůrci vyvinuli model prakticky současně a nezávisle na sobě, dočkala se většího ohlasu práce Roberta Solowa - zřejmě i proto, že ke studiu růstu přispěl i dalšími klíčovými pracemi. Klíčovým prvkem tohoto modelu je neoklasická produkční funkce, předpokládající konstantní výnosy z rozsahu, klesající výnosy z každého výrobního faktoru a kladnou a hladkou elasticitu substituce mezi jednotlivými výrobními faktory. Na základě této produkční funkce a předpokladu velmi jednoduché funkce úspor je odvozen model ekonomiky se všeobecnou rovnováhou. Solow a Swan docházejí ke dvěma základním závěrům. Prvním je tzv. podmíněná konvergence, která říká, že čím nižší je počáteční úroveň HDP na hlavu ve srovnání s úrovní dosažitelnou ve stálém stavu, tím rychlejší vykazuje ekonomika tempo růstu HDP na hlavu. Druhým závěrem je tvrzení, že bez trvalého zlepšování technologie musí růst HDP na hlavu postupně klesat k nule. Oba tyto závěry vyplývají z předpokladu klesajících výnosů z kapitálu. Za klíčový problém tohoto modelu bývá považováno to, že růst technologie, kterým je podmiňován dlouhodobý růst důchodu na hlavu, není v rámci modelu nijak vysvětlen. Dlouhodobý ekonomický růst v konceptu Solowova modelu je tedy determinován exogenně. Podrobnější rozbor Solowova modelu se nachází v podkapitole 1.2.

V šedesátých letech byl Solowův model rozšířen Kassem (1965) a Koopmansem (1965) o chování domácností. Díky tomu umožňuje model podrobněji analyzovat účinky hospodářských politik, neodstraňuje však klíčový problém exogenní determinace dlouhodobého ekonomického růstu. Kass a Koopmans navázali na průkopnickou práci Franka Plumptona Ramseyho. Ramseyův příspěvek k teorii ekonomického růstu je pozoruhodný především tím, že naprosto předběhl dobu. Namísto jednoduché keynesovské spotřební funkce, která působí v neoklasickém modelu Roberta Solowa poněkud cizorodě, používá Ramsey pro analýzu spotřeby a úspor tradiční neoklasický postup – řešení optimalizačních úloh. Ramseyův model lze tedy chápat jako rozšíření jednoduchého Solowova modelu, přestože byl publikován již v roce 1928. Frank Plumpton Ramsey

zemřel v lednu 1930 ve věku nedožitých dvaceti sedmi let. Během třicátých let jeho průkopnická práce upadla v zapomnění a k jejímu znovuoživení došlo až v šedesátých letech právě díky ekonomům T.C. Koopmansovi a D. Cassovi.

Šedesátá léta byla zlatými léty jak pro neoklasickou teorii, tak pro teorii růstu jako takovou. Tento zájem o hospodářský růst byl zcela namístě. Vyspělé ekonomiky, zejména ekonomika USA, zažívaly v té době prakticky nepřerušný rozmach. Hospodářský růst byl navíc poměrně rychlý a při nízké nezaměstnanosti, což jen potvrzovalo předpoklady neoklasického modelu. V sedmdesátých letech zájem o teorii růstu stagnoval, což opět zčásti souviselo s vývojem ekonomiky, která procházela obdobím ropných šoků a stagflace. Zásadnějším problémem než otázka dlouhodobého růstu se v té době zdálo být to, zda ekonomika vůbec může udržitelně růst.

Od poloviny 80. let došlo k opětovnému oživení zájmu o teorii dlouhodobého ekonomického růstu. Důležitou roli v tom sehrály průkopnické práce Paula Romera (1986) a Roberta Lucase (1988). Základní odlišností jejich přístupu ve srovnání s přístupem neoklasickým se stává snaha o determinaci ekonomického růstu uvnitř modelu, tedy nikoliv exogenně, nýbrž endogenně. Proto také bývá tento myšlenkový proud obvykle označován jako teorie endogenního růstu, případně nová teorie růstu. Typické modely teorie endogenního růstu se od neoklasických modelů odlišují předpokladem, že výnosy z kapitálu neklesají. Důvodem je širší pojetí kapitálu. Kromě fyzického kapitálu je do něj zahrnován i kapitál lidský. Pokročilejší modely teorie endogenního růstu explicitně modelují vědu a výzkum, typicky jako výsledek investic soukromých subjektů za účelem získat výnosy v budoucím období. Tyto modely jsou již matematicky poměrně náročné. Problémem teorie endogenního růstu je však v tom, že zatím nezískala dostatečnou podporu ze strany empirických výzkumů. Není tedy jisté, zda poskytuje podstatně kvalitnější předpovědi než starší a jednodušší neoklasická teorie růstu.

Na konci dvacátého století se teorie zabývající se ekonomickým růstem dostává opět do popředí. Daleko více než dříve se odvolává na reálná data a klade důraz na empirické testování. V tomto období se také začínají objevovat další přístupy ke zkoumání ekonomického růstu. Ekonomové se snaží do růstových teorií zahrnout i další faktory, zejména faktory politické. Tento myšlenkový proud je často označován jako tzv. nová politická ekonomie. Upozorňuje na fakt, že řada ekonomik se vůbec nepohybuje na svých

produkčních funkcích, neboť slabé institucionální zázemí jim neumožňuje využívat svého růstového potenciálu. Spíše než o normativní doporučení, co by měla hospodářská politika udělat, se tyto teorie snaží o analýzu utváření hospodářské politiky v demokratických společnostech.³

1.2 Solowův model

Základy neoklasické teorie růstu byly položeny pracemi Roberta Solowa a Trevora Swana. V této části se budu zabývat neoklasickým modelem dlouhodobého růstu ekonomiky, který byl vyvinut prof. Robertem Solowem, a je obsažen ve stati „A Contribution to the Theory of Economic Growth“ uveřejněné v Quarterly Journal of Economics, February 1956, Vol. 70, str. 65 – 94. Ačkoliv byl tento model publikován již před půl stoletím, představuje dodnes pro většinu ekonomů základní rámec pro analýzu ekonomického růstu.

Klíčovým předpokladem tohoto modelu je neoklasická produkční funkce. Produkční funkce vyjadřuje závislost mezi množstvím produkce, které může být v daném období vyrobeno (Y^*), a objemem kapitálu (K) a práce (N), zapojených při výrobě produkce, a úrovní technologie (κ), při níž jsou práce a kapitál používány. Úroveň používané technologie kondenzuje znalosti o metodách a technikách používaných při výrobě. Podrobněji se jedná o kumulované efekty vědeckotechnického pokroku a jeho aplikaci při výrobě produkce, používání zdokonalených metod řízení a organizování produkce, metody zdokonalování produkce a řadu dalších faktorů. Neoklasická produkční funkce vychází z tohoto tvaru produkční funkce:

$$Y^* = \kappa F(K, N) \quad (1)$$

Z této rovnice plyne, že potenciální produkt (Y^*) se zvyšuje jednak v důsledku zvyšování objemu používaných výrobních vstupů - kapitálu (K) a práce (N), a jednak v důsledku růstu úrovně používané technologie (κ). Proměnná κ měří úroveň používané technologie a je nazývána souhrnnou (integrální) produktivitou faktorů, resp. multifaktorovou

³ Čihák, M., Holub, T. Teorie růstové politiky, str. 10

produktivitou. Část rovnice $F(K, N)$ představuje standardní neoklasickou produkční funkci pro kapitál (K) a práci (N).

Významnou vlastností neoklasické produkční funkce je možnost substituce výrobních faktorů práce a kapitálu. Tuto vlastnost je možno, pokud je neoklasická produkční funkce odvozena v intenzivním tvaru.

Solowův model je založen na standardních neoklasických předpokladech:

1. V ekonomice existuje dokonalá konkurence, což znamená, že trh práce a trh kapitálu jsou dokonale konkurenční, firmy maximalizují zisk a mzdy jsou pružné. Marginální produkt práce determinuje v dlouhém období reálnou mzdu a marginální produkt kapitálu determinuje v dlouhém období míru zisku na kapitál.
2. Existuje dokonalá substituce mezi kapitálovými statky a spotřebními statky, resp. vychází se z předpokladu, že je vyráběno kompozitní (složené) zboží, resp. produkce.
3. Existují konstantní výnosy z rozsahu.
4. Tempo růstu obyvatelstva je shodné s tempem růstu pracovních sil (vstupu práce).
5. Předpokládáme uzavřenou ekonomiku (neexistuje zahraniční obchod).⁴

Dalším klíčovým předpokladem tohoto modelu je jednoduchá keynesovská spotřební funkce s konstantním průměrným i mezním sklonem ke spotřebě, a z toho plynoucí konstantní sklon k úsporám. Předpokládá se, že dochází k vyčišťování trhu, které trvale zajišťuje rovnost mezi hrubými úsporami a investicemi v ekonomice.

Za těchto předpokladů lze odvodit základní rovnici akumulace kapitálu, resp. základní rovnici adekvátní tvorby kapitálu, klíčový prvek Solowova modelu.

$$\Delta v = s \cdot q - (n + d) \cdot v \quad (2)$$

Z této rovnice plyne, že přírůstek kapitálu na pracovníka (Δv) se rovná rozdílu hrubých národních úspor na pracovníka ($s \cdot q$), kde s vyjadřuje sklon k úsporám a q úroveň produkce na jednoho pracovníka, a výrazu $(n + d) \cdot v$, který vyjadřuje fakt, že určitá část hrubých národních úspor na pracovníka musí být použita pouze na kapitálové investice

⁴ Mach, M. Makroekonomie II pro magisterské (inženýrské) studium 1. a 2. část, str. 325

k vybavení nově přicházejících pracovních sil a to v rozsahu $n \cdot v$ (tj. v rozsahu součinu tempa růstu obyvatelstva a kapitálové vybavenosti pracovníka). Současně musí být určitá velikost hrubých národních úspor na jednoho pracovníka použita k nahrazení opotřebovaného kapitálu a to v rozsahu $d \cdot v$ (tj. v rozsahu součinu míry amortizace a kapitálové vybavenosti pracovníka). Výraz $(n + d) \cdot v$ můžeme nazvat „udržovacími investicemi“ (break-even investment) a výraz $s \cdot q$ můžeme nazvat „skutečnými investicemi“.⁵ Pokud skutečné investice převyšují udržovací investice, dochází ke zvýšení kapitálové intenzity (vybavenosti) všech pracovníků, tj. $\Delta v > 0$. Pokud naopak udržovací investice převyšují skutečné, dochází k poklesu kapitálové intenzity (vybavenosti) všech pracovníků, tj. $\Delta v < 0$. V případě rovnosti skutečných a udržovacích investic je Δv rovno nule, kapitálová intenzita je udržována v daném (neměnném) stavu. Růst kapitálové intenzity vede k růstu průměrné produktivity práce, neboť potenciální produkt roste rychleji než objem pracovního vstupu. Dochází tak ke zvýšení životního standardu obyvatelstva a to i za předpokladu konstantní technologické úrovně.

Ústředním pojmem Solowova modelu je stálý stav. Za stálý stav je považována situace, kdy kapitálová intenzita dosahuje rovnovážné hodnoty, a její úroveň tak zůstává nezměněna. Jedná se o případ, kdy je Δv rovno nule a skutečné investice se rovnají investicím udržovacím. Proto můžeme stálý stav vyjádřit touto rovností:

$$s \cdot q = (n + d) \cdot v \quad (3)$$

Tempo růstu obyvatelstva je považováno za exogenní a předpokládá se že roste tempem n . Pokud má zůstat koeficient kapitálové intenzity neměnný (a tedy v rovnováze), musí růst zásoba kapitálu stejným tempem jako je tempo růstu obyvatelstva. V opačném případě by růst obyvatelstva způsoboval nerovnost mezi skutečnými a udržovacími investicemi a docházelo by ke změně koeficientu kapitálové intenzity. Ekonomika by se nenacházela ve stálém stavu.

Za předpokladu neměnné technologie zůstává i průměrná produktivita práce konstantní. Obdobně roste potenciální produkt stejným tempem jako počet obyvatelstva (za předpokladu konstantních výnosů z rozsahu). V opačném případě by růst obyvatelstva opět

⁵ Čihák, M. a Holub, T. Teorie růstové politiky, str. 19

způsoboval nerovnost mezi skutečnými a udržovacími investicemi. Ve stálém stavu existuje rovnost mezi tempem růstu kapitálu, tempem růstu potenciálního produktu a tempem růstu obyvatelstva daném exogenně.

Ekonomika v Solowově modelu směřuje dlouhodobě ke stálému stavu. Za příklad si lze vzít situaci, kdy udržovací investice převyšují investice skutečné. Skutečné investice jsou nedostatečné a nepokrývají potřebu kapitálové vybavenosti pro nové pracovní síly a potřebu nahradit amortizovaný kapitál. Koeficient kapitálové intenzity je příliš velký a začne klesat ($\Delta v < 0$). Zároveň začne klesat i průměrná produktivita práce a skutečné investice. Tento proces ustane v momentě, kdy se skutečné investice vyrovnají udržovacím investicím, v ekonomice se ustanoví rovnováha. Z tohoto příkladu plyne, že bez ohledu na výchozí úroveň kapitálové intenzity rostoucí ekonomika podle Solowa konverguje k bodu, kde se nachází ve stálém stavu a kde je konstantní jak koeficient kapitálové intenzity tak úroveň průměrné produktivity práce. Za stálý stav je tedy považován stav dlouhodobého rovnovážného růstu, jenž se za daných předpokladů rovná tempu růstu obyvatelstva.

Nyní je třeba se zaměřit na vliv sklonu k úsporám na dlouhodobý ekonomický růst. Ze všech parametrů Solowova modelu lze tuto veličinu relativně nejsnáze ovlivnit hospodářskou politikou státu. Sklon k úsporám ovlivňuje levou stranu výše uvedené rovnice vyjadřující stálý stav, tj. skutečné investice. Za předpokladu neměnnosti ostatních veličin budeme sledovat vliv změny sklonu k úsporám. Pokud se v ekonomice změní spotřební chování a dojde například k růstu sklonu k úsporám, vzrostou tím zároveň hrubé národní úspory ($s \cdot q$) a dojde k vychýlení ekonomiky ze stálého stavu. Skutečné investice budou převyšovat investice udržovací a dojde k růstu koeficientu kapitálové intenzity ($\Delta v > 0$). Zároveň dojde k růstu průměrné produktivity práce, neboť tempo růstu produktu bude převyšovat tempo růstu obyvatelstva. Během tohoto období tedy vzroste životní standard obyvatelstva. Tento vývoj bude pokračovat do té doby, než ekonomika dosáhne nové rovnováhy. Nový stálý stav bude charakterizován vyšším koeficientem kapitálové intenzity, vyšší úrovní průměrné produktivity práce jakož i vyšším životním standardem obyvatelstva. Tempo růstu potenciálního produktu se však ustálí na původní úrovni a bude odpovídat tempu růstu pracovních sil.

Ze Solowova modelu tedy vyplývá, že tempo růstu potenciálního produktu je v dlouhém období konstantní. Ekonomiky podle prof. Solowa konvergují ke svým stálým stavům a rozdíly ve výstupu na hlavu vyplývají pouze z toho, že se ekonomiky nacházejí v rozdílných fázích konvergence. Z této úvahy lze usoudit, že chudé země se v delším časovém horizontu vyrovnají bohatým. Solowův model však nepředpokládá absolutní konvergenci, ale pouze konvergenci podmíněnou určitým stálým stavem. Ke stejnému stálému stavu konvergují pouze ekonomiky se stejným tvarem produkční funkce, se stejným tempem růstu obyvatelstva (n), se stejnou mírou úspor (s) a se stejnou mírou odpisů (d). Pokud byly například zkoumány dvě ekonomiky, lišící se pouze mírou úspor (s), došlo by se k následujícímu závěru. Ekonomiky by ve stálém stavu vykazovaly stejné tempo růstu potenciálního produktu a tím i tempo růstu životní úrovně obyvatelstva. Ekonomika s vyšší mírou úspor by však vykazovala vyšší životní úroveň obyvatelstva.

Z tohoto závěru vyplývá otázka efektivnosti volby mezi úsporovým a spotřebním chováním obyvatelstva. Odpověď na tuto otázku dává koncept optimálního růstu potenciálního produktu. Za optimální je považováno tempo růstu, které vyrovnává oběti v podobě nákladů akumulace kapitálu a přínosy v podobě zvýšení spotřebního životního standardu v budoucnosti. V literatuře se optimalizací vztahu mezi mírou spotřeby a mírou úspor věnuje velká pozornost, a to pod názvem zlaté pravidlo (případně zlaté pravidlo akumulace kapitálu). Zlatému pravidlu odpovídá stálý stav s nejvyšší spotřebou na obyvatele a při jistém zjednodušení lze tvrdit, že ekonomika, která toto pravidlo dlouhodobě splňuje, zajišťuje nejvyšší možnou úroveň životního standardu svým ekonomickým subjektům. K vysvětlení zlatého pravidla se nejprve určí závislost mezi spotřebou na jednoho obyvatele ve stálém stavu (značeno c^*) a mírou úspor (s). Vzhledem k tomu, že se ve stálém stavu rovnají skutečné a udržovací investice, platí následující rovnost:

$$c^* = q^* - (s \cdot q) = q^* - (n + d) \cdot v \quad (4)$$

Kde q^* vyjadřuje průměrnou produktivitu práce na jednoho obyvatele ve stálém stavu. Z této rovnosti plyne, že spotřeba na jednoho obyvatele ve stálém stavu je určena rozdílem mezi průměrnou produktivitou práce na jednoho obyvatele ve stálém stavu a udržovacími investicemi nutnými k vybavení dodatečně přichozích pracovních sil kapitálem a k nahrazení opotřebovaného kapitálu. K maximalizaci spotřeby na jednoho obyvatele

dojde v momentě, kdy dojde při dané kapitálové intenzitě k maximalizaci rozdílu mezi intenzivní produkční funkcí a přímkou adekvátní kapitálové tvorby vyjadřující udržovací investice. V tomto momentě musí být směrnice intenzivní produkční funkce rovna směrnici přímkou adekvátní kapitálové tvorby, tj. $n + d$. Jinými slovy, ve stálém stavu odpovídajícímu zlatému pravidlu musí platit:

$$MPK = n + d \quad (5)$$

Z této rovnosti plyne, že za stálého stavu, který odpovídá zlatému pravidlu se marginální produkt kapitálu (MPK) rovná součtu tempa růstu pracovních sil (n) a míry opotřebení kapitálu (d). Při stálém stavu pod úrovní zlatého pravidla převáží při růstu míry úspor růst důchodu nad růstem opotřebení kapitálu a spotřeba na obyvatele poroste. Pokud by však rostla míra úspor nad úroveň odpovídající zlatému pravidlu, opotřebení kapitálu by rostlo rychleji než důchod a spotřeba na obyvatele by klesla. Je třeba mít na paměti, že ekonomika nekonverguje automaticky ke stálému stavu odpovídajícímu zlatému pravidlu. Ekonomika v Solowově modelu sice směřuje ke stálému stavu, konkrétní stálý stav však plně závisí na míře úspor.

Všechny předchozí závěry Solowova modelu předpokládaly neměnnost úrovně technologie. V reálné ekonomické praxi však mnoho zemí zaznamenává růst průměrné produktivity práce a růst životního standardu právě díky změně (zvyšování) úrovně používané technologie, resp. díky zavádění technologického pokroku. Růst průměrné produktivity práce - a s tím související růst životního standardu - se tedy odvíjí nejen od růstu kapitálové intenzity (posun podél dané intenzivní produkční funkce), ale i od zavádění technologického pokroku (posun intenzivní produkční funkce). Podle výpočtu prof. Solowa, který vycházel z analýzy dlouhodobého ekonomického růstu v USA v letech 1909 – 1949, má druhý zmíněný faktor daleko větší váhu. Podíl technologického pokroku na růstu průměrné produktivity práce činí 87,5%. Technologické změny jsou tedy rozhodujícím faktorem růstu životního standardu obyvatelstva. Prof. Solow použil dvě metody, resp. dva přístupy, jimiž zahrnul technologický pokrok do modelu růstu. První přístup předpokládá tzv. technologický pokrok rozšiřující práci, čili technologický pokrok činí každou jednotku práce efektivnější. Druhý přístup předpokládá tzv. neutrální typ technologického pokroku, při kterém technologický růst činí efektivnějšími jak práci tak kapitál.

Jak tedy působí na ekonomiku efekty zvyšování technologické úrovně v případě, že je předpokládán technologický pokrok rozšiřující práci? Tento přístup předpokládá, že množství vstupu poskytovaného pracovníky má tendenci se v čase zvyšovat, a to v důsledku růstu vědomostí a znalostí pracovníků, lepšího vzdělání, kvalifikace, zkušeností aj. Produkční funkci ze začátku této podkapitoly lze potom zapsat takto:

$$Y^* = F(K, N \cdot \kappa) \quad (6)$$

Množství skutečného pracovního vstupu (N) se přímo násobí parametrem vyjadřujícím změny úrovně používané technologie (κ). Tento součin vyjadřuje celkové množství práce, neboli tzv. efektivní pracovní vstup (N_e). Při růstu technologické úrovně pak roste efektivní pracovní vstup rychleji než skutečný pracovní vstup. V praxi pak každá hodina práce s lepší technologií odpovídá více hodinám práce s technologií horší.

Za předpokladu, že technologická úroveň roste konstantní mírou a roste-li skutečné množství pracovních sil tempem n , potom efektivní pracovní vstup roste ze dvou důvodů: z důvodu růstu obyvatelstva tempem n a z důvodu růstu technologického pokroku $\psi = \Delta\kappa/\kappa$. Míru růstu efektivního pracovního vstupu tak lze vyjádřit jako součet těchto dvou veličin:

$$n_e = n + \psi \quad (7)$$

Ekonomika se v Solowově modelu nachází ve stálém stavu, jsou-li v rovnováze skutečné a udržovací investice. Za předpokladu technologického pokroku rozšiřujícího práci odpovídají skutečné investice hrubým národním úsporám na jednotku efektivního pracovního vstupu ($s \cdot Y^*/N_e$) a udržovací investice odpovídají adekvátní kapitálové tvorbě za předpokladu tempa růstu efektivního pracovního vstupu složeného z tempa růstu skutečného pracovního vstupu a tempa růstu technologické úrovně, tj. $(n + \psi + d) \cdot v$. Stálý stav můžeme v tomto případě vyjádřit následující rovností:

$$s \cdot Y^*/N_e = (n + \psi + d) \cdot v \quad (8)$$

Ve stálém stavu zůstává kapitálová intenzita efektivní práce konstantní, a to na úrovni $v_e^* = (K/N_e)^*$. Přímka vyjadřující adekvátní kapitálovou tvorbu, má však v porovnání se stavem bez technologického pokroku větší směrnici. Z toho vyplývá, že za předpokladu

technologického pokroku rozšiřujícího práci je třeba vyšších úspor na jednotku skutečné práce, aby byl udržen poměr kapitálu k rozšířené práci resp. kapitálová intenzita konstantní.

V Solowově modelu má technologický pokrok dvojí příznivý účinek na produktivitu práce a tím i na životní úroveň obyvatelstva. Zavádění technologického pokroku má za následek růst produkce a vzhledem k tomu, že úspory jsou fixní částí produkce na pracovníka ($s \cdot Y^*/N_e$), roste v důsledku růstu úspor zásoba kapitálu. V ekonomice tím pádem roste produktivita práce přímo v důsledku zavádění technologického pokroku rozšiřujícího práci, a zároveň i nepřímo zásluhou růstu produkce, úspor a zásoby kapitálu. Poměr kapitálu ke skutečné práci, tj. koeficient skutečné kapitálové intenzity, roste i tehdy, nachází-li se ekonomika ve stálém stavu. Nyní tedy lze odpovědět na úvodní otázku jak působí na ekonomiku efekty zvyšování technologické úrovně v případě, že je předpokládán technologický pokrok rozšiřující práci. Ve stálém stavu se dlouhodobá rovnovážná míra růstu potenciálního produktu rovná tempu růstu efektivního pracovního vstupu (n_e), produkce na jednotku efektivní práce (Y^*/N_e) a kapitálová intenzita efektivní práce ($v_e = K/N_e$) zůstávají konstantní, zatímco kapitálová intenzita skutečné práce ($v = K/N$) roste tempem růstu technologického pokroku (ψ). Zároveň roste i produkce na obyvatele, a to tempem, které se rovná tempu růstu technologického pokroku (ψ). Solowův model tak ukazuje, že jen technologický pokrok je zdrojem neustále rostoucího životního standardu. Stálý stav odpovídající zlatému pravidlu je modifikován na tvar:

$$MPK = n + \psi + d \quad (9)$$

Za předpokladu technologického pokroku rozšiřujícího práci se marginální produkt kapitálu (MPK) rovná součtu tempa růstu skutečného pracovního vstupu (n), tempa růstu technologického pokroku a míry opotřebení kapitálu (d).

Druhý přístup předpokládá tzv. neutrální technologický pokrok, který činí efektivnější oba výrobní faktory, jak práci, tak kapitál, a při němž nedochází ke změnám marginální míry substituce. Analýza tohoto problému vychází z tzv. růstového účetnictví. Základní rovnice růstového účetnictví určuje determinanty tempa růstu potenciálního produktu:

$$y^* = \psi + w \cdot k + (1 - w) \cdot n \quad (10)$$

Z této rovnice plyne, že tempo růstu potenciálního růstu je rovno součtu tempa růstu souhrnné produktivity faktorů (ψ), tempa růstu kapitálu vážené podílem nákladů kapitálu na produktu (w) a tempa růstu pracovního inputu (n) vážené podílem mzdových nákladů na produktu ($1 - w$). Problémem je však fakt, že koeficient ψ je jen obtížně měřitelný a prakticky se zjišťuje výpočtem právě z této rovnice. Člen ψ se nazývá reziduálním členem nebo také Solowovým reziduem. Lze jej vyjádřit také tímto způsobem:

$$\psi = (y^* - n) - w \cdot (k - n) \quad (11)$$

Tato rovnice vyjadřující tempo růstu Solowova rezidua umožňuje pochopit závěr prof. Solowa o podílu vlivu zavádění technologického pokroku a růstu kapitálové intenzity. Je třeba připomenout, že podíl technologického pokroku na růstu průměrné produktivity práce činí podle prof. Solowa 87,5% a zbylých 12,5% tedy připadá na růst kapitálové intenzity.

Vysoký podíl tempa růstu souhrnné produktivity faktorů na tempu růstu produktu na obyvatele je již nejméně třicet let ve světové ekonomické teorii mezi ekonomy předmětem diskuze. Například E. Denison nepovažuje reziduum za měřítko celkové efektivnosti produkce ale spíše za měřítko naší neznalosti skutečných zdrojů hospodářského růstu.

Za klíčový problém neoklasické teorie tak bývá považována neschopnost vysvětlit dlouhodobý růst potenciálního produktu na obyvatele. Ten je vysvětlován zaváděním technologického pokroku (parametr ψ), který je v modelu považován za exogenní. Tím pádem model nijak nevysvětluje, jaké faktory určují velikost tohoto parametru, potažmo velikost růstu potenciálního produktu na obyvatele. Přitom v moderních ekonomikách je velikost růstu potenciálního produktu na obyvatele klíčovou složkou růstu jako takového. Neoklasická teorie tak de facto opomíjí vysvětlení hlavní složky moderního růstu. Zastánci neoklasické teorie růstu (např. Mankiw, 1995) však proti této kritice namítají, že cílem neoklasického modelu není vysvětlení existence růstu jako takového (což považují za příliš elementární otázku na to, aby se jí dalo zabývat), ale spíše vysvětlení mezinárodních rozdílů v tempech růstu. Toho podle nich neoklasická teorie schopna je. Mankiw také

odmítá další, mnohem podstatnější námitku, že neoklasický předpoklad zhruba stejné produkční funkce v různých ekonomikách je příliš silný.

Kritici poukazují také na to, že v praxi působí síly konvergence příliš slabě. Technologický pokrok je podle Solowa dostupný všem zemím a má rozhodující podíl na dlouhodobém ekonomickém růstu. Postupná konvergence by podle Solowa měla vést k tomu, že ekonomiky všech zemí ve světě by měly v dlouhém období dosáhnout stejné úrovně. V podmínkách otevřené ekonomiky by k tomu docházelo díky přelévání kapitálu ze zemí s vysokou kapitálovou intenzitou do zemí s nízkou kapitálovou intenzitou nebo díky tokům technologického know-how z technologicky více vyspělých do zemí technologicky méně vyspělých. Tyto implikace byly potvrzeny například v poválečném Japonsku a západní Evropě, naopak mnoho zemí třetího světa ekonomickým růstem stále zaostává. Tento fakt a také již zmíněná exogennost faktorů ovlivňujících dlouhodobý ekonomický růst motivovaly vznik nových modelů růstu. Jde zejména o úsilí včlenit technologický pokrok do modelů dlouhodobého ekonomického růstu tak, aby byl definován interakcemi uvnitř modelu růstu samotného, stejně tak úsilí vřadit determinanty růstu obyvatelstva, resp. pracovních sil, do modelu růstu samotného spolu s dalšími problémy, aby byla překonána nekonzistence implikací Solowova modelu s charakterem faktického dlouhodobého ekonomického růstu na celém světě.⁶ Hledání vedlo k modelům, které jsou dnes označovány jako nová teorie růstu nebo také teorie endogenního růstu.

1.3 Teorie endogenního růstu

Vznik nové teorie růstu je spojen s pracemi prof. Paula Romera (1986) a R. E. Lucase (1988). Základní rysy této teorie vyložil prof. Romer ve své stati „Increasing Returns and Long-Run Growth“ (Journal of Political Economy, vol. 94, October 1986, str. 1002 – 1037). Tito autoři vyvinuli novou teorii růstu především s úmyslem definovat explicitní paradigma, ve kterém je dlouhodobý růst determinován v rámci endogenních modelů a ve kterém má vládní politika na dlouhodobý růst významný efekt.⁷

⁶ Mach, M. Makroekonomie II pro magisterské (inženýrské) studium 1. a 2. část, str. 350

⁷ Frait, J. a Červenka, M. Předpoklady a faktory dynamického růstu české ekonomiky ve světle nové teorie a empirie růstu, str. 11

Jedním ze základních pojmů neoklasického modelu je akumulace kapitálu v čase. Prof. Solow vychází z názoru, že příspěvek růstu kapitálu o 1% vede k růstu produkce o 0,25%, tj. podíl kapitálu na přírůstku produktu činí při konstantní úrovni technologie 0,25. Tvůrci teorie endogenního růstu se zaměřili právě na interpretaci pojmu kapitál a na měření jeho výnosu. Dříve bylo za kapitál považováno pouze hmotné zařízení sloužící k výrobě. Výnosem kapitálu byly zisky a úroky obdržené vlastníky hmotného kapitálu. V současné době však převládlo nové, rozšířené pojetí kapitálu, podle kterého je kapitál mnohem širší pojem a náleží mu mnohem větší podíl na přírůstku produktu. Čím větší je tento podíl, tím významnější má míra úspor vliv na velikost produktu na osobu ve stabilním stavu a tím pomaleji konverguje ekonomika ke stálému stavu. Podle ekonomů, kteří se zabývají teorií endogenního růstu, odpovídá předpoklad většího podílu kapitálu na přírůstku produktu více ekonomické realitě. Prof. Romer a další autoři vycházejí ze dvou základních myšlenek jak tento předpoklad odůvodnit.

První myšlenkou je existence pozitivních externalit kapitálu. Endogenní teorie předpokládá, že část prospěchu z kapitálových investic nepřipadne jen investujícímu subjektu, ale celé společnosti. Pokud je výsledkem investic tvorba nových myšlenek, přinášejí tyto myšlenky mimo jiné pozitivní vnější efekt na produkční možnosti ostatních firem, neboť nemohou být drženy v tajnosti a neomezeně patentovány. Dochází k tzv. difusi vědomostí (vědění, resp. poznatků), myšlenky vstupují do všeobecné zásoby znalostí a začnou být využívány nejen investujícím subjektem ale i ostatními subjekty. Vlivem pozitivních externalit má kapitál vyšší podíl na přírůstku důchodu, nežli měl v předchozím modelu. Pokud by byl ovšem výrazně vyšší podíl kapitálu na růstu produktu přisouzen právě externalitám, musely by tyto externality být velmi velké. Proto endogenní teorie růstu rozšiřuje pojem kapitál o pojem lidského kapitálu.

Druhou myšlenkou je odlišné chápání pojmu kapitál. Národní účetnictví chápe kapitál především ve smyslu kapitálu fyzického. Endogenní teorie však předpokládá, že kapitál akumulujeme vždy, když odložíme spotřebu současnou, abychom dosáhli vyšší spotřeby budoucí. V tomto smyslu je jednou z důležitých forem akumulace získávání znalostí a dovedností prostřednictvím vzdělávání a zvyšování kvalifikace. Pokud tedy chceme hodnotit mezinárodní růstové souvislosti, měli bychom do kapitálu zahrnout jeho hmotné i nehmotné formy. Výnos z lidského kapitálu však není v národním účetnictví chápán jako

příjem kapitálu, ale jako příjem práce. Pokud by byl započítán do kapitálu, byl by jeho podíl na přírůstku produktu automaticky mnohem větší.

Pro posouzení skutečného významu kapitálu je nutné určit, jaký podíl pracovního důchodu přiřadit lidskému kapitálu. To lze udělat tak, že se vezmou za základ nejnižší mzdy jako aproximace výnosu práce s minimem lidského kapitálu. Ve vyspělých zemích by pak výnos lidského kapitálu činil asi dvě třetiny pracovního důchodu, tj. téměř polovinu důchodu celkového. Celkový podíl kapitálu na důchodu by se pak pohyboval v rozsahu 75–80 %. Po zahrnutí lidského kapitálu do celkového kapitálu tak neoklasický model umožňuje vysvětlit mezinárodní rozdíly v životní úrovni na základě rozdílů v akumulaci lidského i fyzického kapitálu, a to i bez předpokladu externalit kapitálu.⁸

1.3.1 Endogenní technický pokrok

Ve druhé polovině osmdesátých let minulého století vystoupila poměrně široká skupina ekonomů s radikálnějším přístupem, než jakým byly předešlé úvahy o vyšším podílu kapitálu na důchodu. Cílem jejich snažení bylo věrohodněji vysvětlit trvalost růstu světové ekonomiky i rozdíly mezi jednotlivými zeměmi.

1.3.1.1 AK modely

Nejjednodušší verzí endogenního růstového modelu jsou tzv. AK modely pojmenované podle níže uvedené produkční funkce. Tyto modely mají blízko k tradičnímu pojetí Solowa a Swana, avšak obsahují takovou produkční funkci, ve které je kapitálová akumulace mnohem důležitějším kanálem ovlivňujícím dlouhodobý růst. Tuto možnost nabízí jednosektorové produkční funkce s AK produkční funkcí ve tvaru

$$Y = AK \quad (12)$$

⁸ Frait, J. a Červenka, M. Předpoklady a faktory dynamického růstu české ekonomiky ve světle nové teorie a empirie růstu, str. 12

kde A představuje mezní a průměrný produkt kapitálu. Tato produkční funkce udržuje předpoklad konstantních výnosů z rozsahu (zdvojnásobíme-li množství vstupů, zdvojnásobí se i výstup) a zároveň nepředpokládá klesající výnosy z akumulovaného faktoru.

Tímto faktorem, který zahrnuje všechny produkční vstupy, je široce definovaný kapitál. Teorie endogenního růstu pracují s koncepcí kapitálu zahrnující znalosti a lidský kapitál. Chápání těchto dvou faktorů se v jednotlivých modelech mírně liší. Lidský kapitál se skládá ze schopností, dovedností a znalostí jedinců, je tedy rivalitní a vylučitelný. Abstraktní znalosti nejsou spojeny s jedinci a neztrácí se, jsou tedy omezeně rivalitní a obtížně vylučitelné. Znalostmi se rozumí schopnost společnosti chápat, jak svět funguje. Lidský kapitál lze naopak chápat jako zdroje vynaložené na přenos znalostí na pracovní sílu. Když vezmeme v úvahu akceleraci ekonomického růstu v průběhu posledních staletí, lze připustit, že akumulace znalostí má konstantní nebo dokonce rostoucí výnosy. Právě proto teorie endogenního růstu preferuje nevylučitelné a nerivalitní znalosti před vylučitelným a rivalitním lidským kapitálem, u něhož je možné připustit předpoklad klesajících výnosů. AK modely také připouští výrazné pozitivní externality kapitálu. Za jednu z významných příčin se považují fixní náklady spojené s určitými investicemi, jejichž výhody jsou pak dostupné i pro další nové investory. Jinými slovy, investiční náklady pro „následníky“ jsou často mnohem nižší než pro „pionýry“. Proto investice určité firmy nezvyšují produkční kapacitu pouze této firmy, ale i ostatních firem. To je dáno zejména již zmíněným přenosem (difusí) znalostí mezi firmami. Když jedna firma užívá nové technologie založené na nové znalosti, postupem času dochází k přenosu těchto znalostí i do ostatních firem.

Rozdílné pojetí produkční funkce pak vede k tomu, že růst míry úspor vede k trvalému zvýšení ekonomického růstu (pro srovnání: v neoklasickém modelu vede růst míry úspor k dočasnému zvýšení ekonomického růstu, a to do doby, dokud není dosaženo tzv. stálého stavu nezávislého na míře úspor).

Z tohoto modelu můžeme vyvodit čtyři důležité závěry:

1. Rozdíly v míře úspor mezi zeměmi vedou ke zvyšujícím se rozdílům důchodu v čase. Bohaté země tak mohou růst stále a více, než činí míra technického pokroku.

2. Velké rozdíly důchodu nejsou spojeny s rozdíly ve výnosu kapitálu. Svět tak může vykazovat velké rozdíly v důchodu, aniž dochází k pohybu kapitálu z bohatých do chudých zemí

3. Chudší země, jejichž produkční proces je charakterizován stejnou úrovní technologií jako produkční proces ostatních zemí, porostou stejným tempem jako země bohatší, bez ohledu na počáteční úroveň důchodu. Konvergence se tak konat nemusí.

4. Cokoli, co ovlivňuje podněty lidí spořit a investovat, může ovlivnit dlouhodobý růst. Mezi klíčové faktory mohou patřit daňová politika či rozvoj a regulace kapitálového trhu.⁹

Druhá skupina modelů je založena na pozitivních externalitách kapitálové akumulace. V nich jsou privátní výnosy většinou klesající, zatímco společenské výnosy klesající být nemusí. V takovém prostředí může být konkurenční rovnováha často suboptimální a ke zvyšování blahobytu mohou do určité míry vést vládní politiky. Tvorba této skupiny byla odstartována především pracemi Paula Romera (1986) a R. E. Lucase (1988). V centru jejich příspěvků stojí koncepce lidského kapitálu a abstraktních znalostí. Jejich modely také kromě exogenního technického pokroku opouští předpoklad neomezené dostupnosti technologií.

1.3.1.2 Romerův „*learning-by-doing*“ model

Paul Romer využil základní myšlenku AK modelu a zároveň Arrowovu hypotézu, podle které je tvorba znalostí vedlejším produktem investic. Investující firma se zároveň učí, jak vyrábět efektivněji. Z toho vyplývá první předpoklad modelu, podle kterého učení prací působí prostřednictvím investic. Jinými slovy zvyšování zásoby kapitálu vede zároveň ke zvyšování zásoby znalostí.

Druhý základní předpoklad říká, že znalosti jsou veřejným statkem, tedy, jak již bylo řečeno, obtížně vylučitelným. Znalosti jsou produkovány jednotlivými firmami, avšak nelze je držet v tajnosti, a ostatní firmy k nim mají přístup s nulovými náklady. Je zde tedy uplatněn princip „pionýrů“ a „následníků“. Znalosti vytvořené jednou firmou se proto

⁹ Frait, J. a Červenka, M. Předpoklady a faktory dynamického růstu české ekonomiky ve světle nové teorie a empirie růstu, str. 15-16

následně přelévají do celé ekonomiky. Z tohoto důvodu produkce zboží a služeb závisí nejen na privátních znalostech, ale i na agregátní zásobě znalostí. Úroveň technologií (celková produktivita) je tak dána zásobou znalostí celé ekonomiky, čímž vzniká explicitní pokus determinovat technický pokrok endogenně v rámci modelu prostřednictvím učení se prací.

Romerův model lze chápat jako rovnovážný model endogenního technického pokroku, ve kterém je dlouhodobý růst hnán akumulací znalostí. Technický pokrok je endogenizován především pozitivními externalitami investic (prostřednictvím znalostí) a negativními externalitami růstu pracovní síly, který snižuje motivaci firem prosazovat pracovně úsporné inovace. Produkční funkce podle Romera tak nabývá tvar $Y = A(K, L) KL$. V souladu s ní může mít celková produkce konstantní či dokonce rostoucí výnosy z rozsahu. Pokud jsou předpokládány konstantní či rostoucí výnosy z rozsahu, může růst i ve stabilním stavu pokračovat nekonečně i bez technického pokroku

Romer použil rámec Ramseyova modelu mezičasové maximalizace užitečnosti reprezentativním jednotlivcem, který neinternalizuje externality spojené s tvorbou znalostí. Východiskem modelu je (velmi zjednodušeně) produkční funkce jednotlivé firmy ve tvaru:

$$Y_i = A^* K_i^\alpha L_i^\beta \quad (13)$$

kde K_i a L_i jsou firemní zásoby kapitálu a práce a A^* je technologie společná pro všechny firmy, přičemž platí $A^* = f(K, L)$. Lze předpokládat, že ačkoli je technologie pro ekonomiku jako pro celek endogenní, pro individuální firmu je exogenní, neboť firma jako samostatný subjekt získá jen malou část efektu, který má její investice na agregátní zásobu kapitálu (znalostí). Soukromý mezní výnos kapitálu je proto v dokonalé konkurenci konstantní a nezávislý na celkové zásobě kapitálu.

Zásadní otázkou je hodnota součtu $\alpha + \beta$. Pokud je tento součet menší než jedna, lze předpokládat klesající společenské výnosy kapitálu a vychází tak Solowův model. Pokud je roven jedné, lze předpokládat konstantní společenské výnosy kapitálu a vychází AK model. V tomto případě bude ekonomika udržovat konstantní, ale konečný růst, ve kterém jsou klesající soukromé výnosy přesně kompenzovány externím zlepšením technologie A^* . Z hlediska optimalizace pak platí:

$$g = \sigma(\alpha A - \rho) \quad (14)$$

Vyšší diskontní míra ρ (nižší sklon k úsporám), nižší mezičasová elasticita substituce σ nebo klesající mezní výnosy z kapitálu α snižují rovnovážnou míru růstu g . Romer předpokládal hodnotu součtu $\alpha + \beta$ větší jak jedna, což odpovídá rostoucím společenským výnosům kapitálu. V tomto případě může růst akcelarovat nekonečně.

Dalším důležitým předpokladem modelu byl škálový efekt, tj. rozsah externalit jako pozitivní funkce počtu firem. Růst je podle tohoto předpokladu korelován s rozsahem ekonomiky měřeným počtem firem. Tento předpoklad je zabudován v mnoha modelech endogenního růstu. Z pozitivní korelace mezi velikostí a růstem vyplývá, že obchodní liberalizace by měla působit prorůstově. Ačkoli liberální obchodní politika byla prosazována již klasickými modely, endogenní růstové modely jsou prvním přístupem, který poskytuje argument v dynamickém rámci.

Z Romerova modelu vyplývají tyto závěry:

1. Pokud jsou společenské výnosy kapitálu konstantní, pak charakteristiky ekonomiky jako diskontní sazba nebo velikost ekonomiky ovlivňují dlouhodobý růst.
2. Protože jednotlivé firmy neinternalizují efekt své kapitálové akumulace na sumu znalostí A^* , je rovnovážná míra růstu g společensky suboptimální, což znamená, že firmy a jednotlivci získávají jen část výnosu z produkce znalostí. Tržní rovnováha tak trpí suboptimálními investicemi do akumulace znalostí.

Pro určení paretoovsky optimálního řešení je pak možno využít „společenského plánovače“, který se dívá na celou ekonomiku jako na jednu firmu a je schopen internalizovat přenos znalostí mezi firmami. Tím by bylo dosaženo vyššího růstu ve stálém stavu. I když růst je v Romerově modelu endogenizován, závisí zcela na externí akumulaci znalostí. Ke „skutečné“ endogenizaci růstu je proto zapotřebí zavést odměnu za technický pokrok, což vyžaduje opuštění světa dokonalé konkurence.¹⁰

¹⁰ Frait, J. a Červenka, M. Předpoklady a faktory dynamického růstu české ekonomiky ve světle nové teorie a empirie růstu, str. 15-16

1.3.1.3 Dvousektorový Lucasův model

AK model je nejjednodušší verzí endogenního růstového modelu. Pozdější a modernější modely počítají s více jak jedním sektorem výroby. První sektor obvykle vyrábí zboží a služby. Druhý sektor (univerzity) vyrábí znalosti, které jsou pak volně užívány. Význam těchto modelů spočívá v tom, že ukazují, jaká společenská rozhodnutí ovlivňují úroveň technického pokroku.

Za druhý klíčový příspěvek k nové teorii růstu lze považovat Lucasův model. V jeho centru stojí investice do lidského kapitálu, které jsou alternativou (nebo alespoň komplementem) k technickému pokroku. Lidský kapitál může uvolnit předpoklad klesajících výnosů kapitálu a zajistit prostředí pro trvalý růst i bez technického pokroku. Lidským kapitálem je zde míněna obecná zásoba znalostí a dovedností. Model, jehož dynamika je dosti složitá, zavádí dva sektory s odlišnými produkčními funkcemi. Prvním je sektor spotřebních a kapitálových statků. Druhým sektorem je vzdělávání, kde je produkován lidský kapitál. Tato produkce je vysoce náročná na stávající úroveň lidského kapitálu. Fyzický kapitál je produkován podle standardní neoklasické funkce, zatímco lidský kapitál, který zvyšuje produktivitu práce i fyzického kapitálu, je akumulován podle zákona, který říká, že konstantní úsilí produkuje konstantní tempo růstu zásoby bez ohledu na dosaženou úroveň. Investice do lidského kapitálu mají kromě interního efektu (růst vlastní produktivity dělníka) i externí efekt (růst produktivity ostatních dělníků). Lidský kapitál tak zvyšuje produktivitu fyzického kapitálu i práce a mezní produkt fyzického kapitálu má tendenci zůstávat konstantní.

Pokud jde o dynamiku, ekonomika konverguje, ale bod konvergence závisí na počátečních podmínkách. Zejména pak na zásobě lidského kapitálu. Z toho lze usoudit, že chudé země zůstanou chudými, i když porostou stejně rychle jako země na počátku bohaté. Zavedeme-li mezinárodní mobilitu práce, vznikne nám migrace ze zemí chudých do zemí bohatých. Dokud jsou lidé na každé úrovni svého lidského kapitálu produktivnější v prostředí s vysokou celkovou úrovní lidského kapitálu, nemůže tento migrační pohyb nic zastavit.

Lucasova práce obsahuje jeden velmi důležitý aspekt. Zatímco východiskem je tradiční koncepce lidského kapitálu, v jejímž centru jsou interní výnosy jednotlivců či rodin,

v centru jeho teorie jsou externí efekty lidského kapitálu. Tento typ lidského kapitálu je ovšem neviditelný nebo viditelný pouze na agregátní úrovni. Lucas se snaží identifikovat tento kapitál i na mikroekonomické úrovni. Vychází z práce Jane Jacobsové (1969) a používá k tomu teorii „ekonomie měst“. Jacobsová tvrdí, že ekonomický život je kreativní podobně jako umění nebo věda. Mezi finanční čtvrtí, reklamní čtvrtí, novinářskou čtvrtí nebo čtvrtí módy není prakticky žádný rozdíl. Jsou v nich specifickým způsobem vyměňovány myšlenky podobně jako na univerzitách.

Město je pojato jako jádro atomu a s tím souvisí jeho ekonomická činnost. Jsou-li zkoumány pouze jednotlivé částičky a nejsou brány v potaz síly, které by je držely pohromadě, atom se rozpadne. Taktéž z hlediska teorie výroby neexistuje nic, co by drželo pohromadě faktory produkce - kapitál, půdu a práci. Proč se tedy lidé stěhují do měst a jsou tam ekonomicky aktivní? Zřejmě proto, že zde mají k dispozici velkou zásobu nashromážděného lidského kapitálu, který pak vede k jejich větší produktivitě. Tímto je také vysvětlen zmiňovaný pohyb lidí ze zemí chudých do zemí bohatých. Schopní jedinci hledají prostředí, kde budou mít nejlepší podmínky pro uplatnění svého lidského kapitálu. Právě tato skupinová interakce je z hlediska růstu velmi důležitá

Lucas říká: „Většinu z toho, co víme, jsme se naučili od jiných lidí. Buď platíme školné několika učitelům přímo nebo nepřímo přijetím nižší mzdy, abychom mohli být v jejich okolí. Nicméně většinu z toho, co získáme, získáme zdarma a často způsobem, který je vzájemný – bez rozdílů, kdo je student a kdo učitel.“ „Celá intelektuální historie je historií takových efektů“.¹¹

1.3.2 Modely výzkumu a vývoje (R&D modely)

Teoreticky nejelegantnějším směrem moderní růstové teorie jsou zřejmě R&D modely, zabývající se mikroekonomickými rozhodnutími týkajícími se výzkumu a vývoje. Tato skupina propojuje teorii růstu s teorií monopolistické konkurence a snaží se exaktně popsat proces inovace. Tento směr se nezabývá vysvětlením problému konvergence, ale má za cíl spíše nabídnout alternativu dokonalé konkurence na agregátní úrovni. Modely R&D se

¹¹ Frait, J. a Červenka, M. Předpoklady a faktory dynamického růstu české ekonomiky ve světle nové teorie a empirie růstu, str. 18

zabývají motivací firem při investování do inovací. Inovace nemohou být podle tvůrců těchto modelů dány exogenně, nýbrž musí být výsledkem endogenně determinovaného R&D. Tyto modely rovněž považují akumulaci znalostí za hnacím motor růstu, neřadí ji však mezi formy kapitálu. V souladu se Solowovým modelem nepovažují za hlavní faktor růstu ve stabilním stavu kapitálovou akumulaci, ale technický pokrok.

Produkční funkci R&D modelů lze zapsat ve tvaru:

$$Y = A(R\&D) f(K, L) \quad (15)$$

Zde je výzkum a vývoj (R&D) hlavním faktorem, který závisí na růstu, čímž je endogenizováno A.

Výzkum a vývoj jsou pro ekonomické subjekty rizikové a nákladné aktivity, které reagují na ekonomické signály, jako jsou cena a zisk. Pokud cena určitého vstupu (např. důležitá surovina, práce apod.) stoupá, začnou subjekty pracovat na změně produkční funkce ve snaze ušetřit na těchto vstupech. Tento proces nesměruje k náhradě dražšího vstupu levnějším v rámci známých technologií. Spíše jde o vývoj nových technologií v reakci na změny relativních cen. Názor, že ekonomický růst je dosahován prostřednictvím nákladné a rizikové inovační aktivity, která se objevuje v reakci na ekonomické signály, má významné implikace.

Mezi základní nastíněné otázky R&D modelů patří: Proč firmy investují do výzkumu a vývoje? Jak ovlivňují inovace v jedné firmě okolí této firmy? Za jakých podmínek budou firmy inovovat nejproduktivněji a jaká míra ochrany intelektuálního vlastnictví by měla být zákonně zajišťována?

Modely R&D docházejí k těmto konkrétním poznatkům:

1. I když znalosti jsou především veřejným statkem, většina výzkumu je prováděna firmami na základě ziskového motivu.
2. Výzkum je ziskový z toho důvodu, že inovace zajišťují firmám dočasné monopolistické postavení. (V důsledku tohoto tvrzení dochází k narušení dalšího předpokladu neoklasické teorie, a to předpokladu dokonalé konkurence.)

3. Když první firma inovuje, ostatní firmy na této inovaci staví, aby pak vytvořily další skupinu inovací.
4. Pokud určité typy kapitálu vytvářejí pozitivní externality, pak by vláda mohla napomáhat v nasměrování investic tímto směrem.

1.3.3 „Technologie“ a růst

Ekonom J. Bradford De Long se v druhé polovině devadesátých let minulého století pokusil vysvětlit, jaký způsobem je endogenně determinována celková produktivita faktorů. Východiskem jeho práce je používání termínu technologie v uvozovkách. De Long tvrdí, že tento termín je v růstové teorii často nesprávně interpretován. Podle něj není technologie ve formě výrobních postupů či techniky pro ekonomický růst příliš důležitá. To, co se v růstových modelech za tímto termínem často skrývá, je spíše celková produktivita faktorů, a ta je právě pro pochopení rozdílu v růstu mezi zeměmi klíčová. Dále se pokouší vysvětlit paradox, který spočívá v současné existenci podmíněné konvergence a nepodmíněné divergence. Jeho vysvětlení tohoto paradoxu spočívá v nerovnoměrném rozšíření průmyslové revoluce, zejména v rozdílech růstu celkové produktivity faktorů mezi zeměmi.

Populační růst

Prvním De Longovým klíčovým faktorem vývoje celkové produktivity je populační růst. Až do 18. století zaznamenávaly nejbohatší země také nejvyšší populační růst. Zároveň s šířením průmyslové revoluce se však začal prosazovat nový fenomén, kdy přírůstky důchodu na osobu začaly být asociovány s klesající porodností a pomalejším populačním růstem. Tento jev se stal postupem času typický pro všechny země, které prošly úspěšnou industrializací. Každé ztrojnásobení důchodu na osobu vedlo zhruba k jednorozměrnému poklesu ročního přirozeného růstu populace. Vysvětlení spočívá v tom, že v relativně chudých zemích jsou děti spíše „investičním“ statkem, neboť doplňují ekonomické zdroje rodiny. Děti v relativně bohatých zemích jsou naopak spíše „spotřebními“ statky. Následkem toho je pak významná korelace mezi vysokým důchodem na osobu a nízkým populačním růstem. Ten nevzniká proto, že nízký populační růst vede k vysokému poměru

kapitál/výstup ve stabilním stavu, ale vlivem demografických faktorů. Vyšší důchod na osobu spojený s malou výhodou v celkové produktivitě faktorů tak vede k dalšímu růstu důchodu na osobu s tím, jak ekonomika konverguje k dráze stabilního růstu s nižším populačním růstem a vyšším poměrem kapitál/výstup. Růst důchodu na osobu se tak stává endogenní funkcí populačního růstu.

Ceny investičních statků

Druhým klíčovým faktorem je relativní cena investičních statků. Pokud je brána parita kupní síly jako správná dlouhodobá koncepce, dojde se ke zjištění, že v reálných směnných kursech panují mezi vyspělými a chudými zeměmi až osminásobné rozdíly. Ve vyspělých zemích je tím pádem relativní cena nových sofistikovaných technologií nízká, což se odráží v relativně vysoké míře investic. V chudých zemích jsou stroje a zařízení (zejména ty dovážené) mnohem dražší a mají tudíž na celkových investicích mnohem menší podíl. Tento rozdíl se pak promítá do rozdílu reálných měr investic. Čím je země chudší, tím nižší je její reálná míra investic odpovídajících jakékoli nominální míře úspor. Z toho vyplývá, že chudší země koupí za jednotku svých úspor méně investic než země vyspělé. Kvůli tomuto problému si nemohou chudé země dovolit udržovat vyrovnanou skladbu investic do struktur na jedné straně a strojů a zařízení na straně druhé, neboť musí šetřit na drahých strojích a zařízeních. Tím vznikají dva kanály, kterými vede nízká vyspělost ekonomiky k nižšímu růstu.

1. Reálná chudoba je zdrojem vysoké reálné ceny kapitálu, což vede i při relativně vysoké míře úspor k reálně nízké míře investic.
2. Relativně nízká cena strukturních investic v chudých zemích nutí ekonomiky šetřit přesně na nesprávném druhu kapitálových investic, tj. na drahých sofistikovaných technologiích.

I malý náskok v celkové produktivitě faktorů se pak promítá do velkého rozdílu v důchodu na osobu prostřednictvím vyššího poměru kapitál/výstup ve stabilním stavu. Růst důchodu na osobu se tak stává endogenní funkcí relativní ceny investic. V důsledku výše zmíněných endogenních faktorů mohou vést i malé rozdíly v celkové produktivitě faktorů k velkým rozdílům v životní úrovni, vezme-li se v úvahu zpětná vazba vedoucí od bohatství země k vyšší míře investic a nižšímu populačnímu růstu. O tom je právě nová

teorie růstu. Analýzy vlivu rozdílů v celkové produktivitě faktorů na důchod na osobu, které drží míru úspor a míru růstu populace na konstantní úrovni, proto podceňují skutečný význam změn celkové produktivity.

Úspory, investice a růst

Předchozí odstavce zdůraznily význam reálných úspor pro dlouhodobý růst. S jednoznačně pozitivním vlivem úspor a investic na ekonomický růst jsou však spojeny i určité pochybnosti. Neoklasický model předpokládá, že vyšší úspory a investice vedou k rychlejšímu růstu, dokud ekonomika nedospěje do stabilního stavu. Toto tvrzení ekonomická realita částečně potvrzuje. Na druhou stranu se však ukazuje, že vysoké úspory a investice zdaleka nestačí k nastartování ekonomického růstu. To ukazují i dva nejvýznamnější případy. Země bývalého východního bloku měly před rokem 1989 dlouhodobě vysokou míru investic, nicméně kvůli špatným vládním politikám se to v růstu příliš neprojevilo. Navíc je více než zřejmé, že oficiální statistiky ekonomického růstu v těchto zemích často dosti přeháněly. Druhým příkladem je srovnání USA na straně jedné a Japonska s Německem na straně druhé. Američané tradičně méně spoří a více investují než Němci nebo Japonci, nicméně jejich ekonomika je stále mnohem produktivnější. Vysvětlení je jediné: ekonomika USA má vlivem nízké míry regulace, tvrdé konkurence a efektivního kapitálového trhu kvalitnější vedení firem, které dokáže investovat daleko efektivněji ať už do lidí, budov či strojů a zařízení. Tento fenomén má významnou implikaci i pro Českou republiku, neboť její ekonomika je stále relativně neefektivní. Dokud v ní nezačnou mnohem více působit instituce a mechanismy typické pro moderní tržní ekonomiku, bude stejně jako dříve do určité míry vykazovat extenzivní rozvoj.

1.3.4 Růst a politika

Zastánci neoklasické teorie tvrdí, že výše zmíněné modely reprezentující teorii endogenního růstu nepředstavují v podstatě žádnou inovaci. Podle nich totiž stačí lépe měřit základní veličiny v neoklasickém modelu a dosáhneme v podstatě totožných výsledků jako u nových růstových modelů. Empirické poznatky navíc ukazují, že jak neoklasická teorie růstu tak teorie endogenního růstu trpí jednou zásadní slabinou.

Neoklasická teorie předpokládá, že nejrychleji by měla růst skupina nejchudších zemí, zatímco podle Romerova či Lucasova modelu by to měla být spíše skupina nejbohatších zemí. Tyto předpoklady však nelze v praxi potvrdit, a tak ani jeden z modelů nemá pravdu.

Z tohoto důvodu se pozornost ekonomů zaměřila na další článek, který chybí jak ve staré tak v nové růstové teorii. Tímto článkem je politika vlády. Technicky nenáročný, ale zato myšlenkově vynikající příspěvek k teorii růstu prezentoval v polovině devadesátých let minulého století Mancur Olson.

Východiskem jeho úvah je předpoklad, že většina chudých zemí má relativně velké zdroje potřebné pro rozvoj jejich ekonomik, avšak není schopna vytvořit efektivní systém, který by umožnil jejich využití. Olson kritizuje starou i novou teorii za to, že předpokládají maximální využití existující zásoby práce, kapitálu a technologií. Tvrdí, že ve skutečnosti většina zemí své zdroje využívá neefektivně, a tím jimi více či méně plýtvá. Z toho vyplývá, že klíčem k dosažení ekonomického růstu není ani tak další akumulace jako spíše efektivnější využití stávajících faktorů.

Olson si také všímá již zmíněného nedostatku obou větví růstové ekonomie. Nejrychleji rostoucími zeměmi nejsou nikdy země s nejvyšším důchodem na osobu ani země s nejnižším důchodem na osobu, ale vždy vybraná skupina zemí s relativně nižším důchodem na osobu. Země s nízkým důchodem na osobu jako celek nerostou v žádném případě rychleji než země s vysokým důchodem na osobu, přičemž ale vybraná skupina zemí s relativně nízkým důchodem na osobu roste rychleji než jakákoli země s vysokým důchodem na osobu. Vysvětlení je takové, že země ekonomicky slabší mají v průměru horší politiky a instituce než země ekonomicky silné. Jakákoliv chudší země však může dosáhnout rapidního zlepšení své situace zavedením kvalitní hospodářské politiky a kvalitních institucí. Vzhledem k tomu, že je zpočátku vzdálena svým potenciálním možnostem, její důchod na osobu může vzrůst nejen díky technickému pokroku a akumulaci, které ji systematicky přibližují bohatším zemím, ale také díky efektivnějšímu využití zdrojů a zúžení mezery mezi skutečným a potenciálním důchodem.

V chudých zemích nejsou dle Olsona lidé schopni využít potenciálu, který se jim nabízí, neboť tyto země nemají strukturu podnětů, které vedou k produktivní kooperaci, která by to umožnila. Důvodem je to, že taková struktura podnětů nevzniká automaticky

z individuální racionality. Nezávisí v rozhodující míře ani na tom, jaká je v daných obdobích zvolena hospodářská politika, ale spíše na dlouhodobém institucionálním uspořádání v dané ekonomice, na právním systému, který umožňuje vynucovat kontrakty a chránit vlastnická práva, na politických strukturách, na rozsahu zájmových lobbystických skupin a na stupni kartelizace ekonomiky.

1.3.5 Instituce, transakční náklady, korupce a růst

Dalším velice významným příspěvkem k teorii růstu patří práce ekonomického historika Douglaše C. Northa, nositele Nobelovy ceny za rok 1993. Jeho myšlenky vycházejí z neoklasického modelu, do jehož rámce je ovšem zasazen fenomén institucí, které vytvářejí strukturu stimulů společnosti. Tyto instituce jsou v Northově podání lidmi vytvořená omezení, která vnášejí strukturu do lidského jednání. Skládají se z formálních omezení, jakými mohou být pravidla, zákony nebo ústavy, dále z neformálních omezení, například normy chování, zvyklosti a konečně ze způsobů zajišťování jejich dodržování. Hlavní funkcí institucí by mělo být snižovat nejistotu ohledně výsledku směny. Instituce určují rozsah tzv. transakčních nákladů, což jsou výdaje nezbytné pro fungování a koordinaci společnosti a jejích částí. Tyto náklady představují přesněji náklady specifikace předmětu směny a vynucování následného dodržování ujednání. Na výši těchto nákladů má rozhodující vliv míra konkurence, legislativní rámec a systém soudnictví.

Transakční náklady však nejsou pouhými náklady na byrokracii (vládu, administrativu, sociální systém apod.) Patří sem i náklady na bankovní či právní služby nebo náklady finančních trhů. Naopak sem nepatří sektory produkující specifické statky, jako je školství či zdravotnictví. Instituce spolu s technologií určují transakční a transformační náklady, které dohromady představují náklady výroby. Výše transakčních nákladů je pro fungování trhů tedy zcela zásadní. Již Ronald Coase v šedesátých letech ukázal, že trhy poskytují neoklasický výsledek pouze tehdy, jsou-li transakční náklady nulové. Jsou-li instituce dané ekonomiky efektivní a funkční, je podíl transakčních nákladů na HDP relativně nízký a trhy mohou zaručovat výsledek blízký neoklasické představě o fungování trhů. Jsou-li však instituce neefektivní a neúčinné, jsou transakční náklady vysoké a prospěch ze vzájemného

obchodování se nedostavuje. Tento případ mnohdy odpovídá praxi více (například v roce 1970 byly v USA kolem 45 %).

Institucionální vývoj ekonomiky se vytváří vzájemnou interakcí mezi institucemi a organizacemi, což jsou skupiny jednotlivců, které spojuje společný zájem. Při aplikaci terminologie teorií her lze považovat instituce za pravidla hry a organizace za jednotlivé hráče v poli. Těmito hráči mohou být různé subjekty, ať už politická uskupení, hospodářské organizace, společenské organizace nebo výchovné organizace. Organizace vznikají v důsledku příležitostí vytvářených institucionálním rámcem. Pokud institucionální rámec činí ziskovým produktivní činnost, vznikají výrobní firmy. Pokud činí ziskovým podvodnou činnost, vzniká organizovaná kriminalita „bílých límečků“. Tento fenomén zkušenost ČR dokládá zcela jednoznačně. Je obvyklé, že v chudých a stagnujících ekonomikách jsou nejziskovějšími činnostmi ty, které jsou zaměřené na obchodování a redistribuční aktivity (nejlépe na černém trhu). Nedokonalá vlastnická práva a další překážky zvyšující transakční náklady jednoduše podporují aktivity orientované na krátkodobý zisk, které nevyžadují rozsáhlé investice do fixního kapitálu.

Celkově lze Northovu teorii shrnout následovně:

1. Moderní ekonomika je charakterizována vysokým stupněm dělby práce, nízkými transformačními a vysokými transakčními náklady. V této společnosti, kde dochází k neosobní směně, je nutno najít způsob, jak jednat ve světě, kde se jednotlivé strany neznají a v budoucnosti se již nesetkají. Vysoká komplikovanost aktů směny vede sama o sobě k růstu potenciálních zisků z podvádění, nedodržování norem a porušování dohod. Zde vstupují do hry instituce. Pokud se správně vyvinuly, poskytují záruku, že při vzájemné důvěře povedou neosobní kontakty ke zvyšování výnosů. Pokud ne, tak je nutno k nastartování dynamického růstu vytvořit politický systém, který by vznik těchto institucí podpořil. Klíčem k úspěchu je vybudování komunit, které budou vytvářet a vynucovat efektivní vlastnická práva. O tom, jak tento proces prosadit, však ví ekonomická věda velmi málo. Tento proces vyžaduje nejen vytváření ekonomických institucí, ale i jejich zasazení do politického rámce. I v neúspěšných zemích si politikové uvědomují ekonomické problémy, většinou

však nejsou schopni či ochotni prosazovat potřebné změny na politickém trhu. To je dáno omezenou racionalitou jedinců ve společnosti.

2. Ekonomický růst je určován do značné míry směsicí formálních pravidel, neformálních norem a způsoby jejich vynucování. Formální pravidla se mohou měnit rychle, neformální se ale mění velmi pomalu. Proto i transformující se či rozvojové ekonomiky, které přijmou formální ekonomická pravidla úspěšných ekonomik, často velký úspěch nezažívají. To se týká i efektu privatizace. Pokud totiž není přechod vlastnictví do soukromých rukou doprovázen reformou institucí, nevzniká pro privátní subjekty dostatečná motivace ke zvyšování efektivnosti a technologickým inovacím a produktivita se pak nezvyšuje.
3. Nezanedbatelným problémem ekonomického vývoje v čase je to, že po určité době ekonomického růstu se začnou vytvářet silné zájmové skupiny, které omezují trhy, zvyšují transakční náklady a snižují růst produktivity. Proto by úkolem hospodářské politiky mělo být udržovat adaptabilitu institucí, tj. jejich schopnost přizpůsobovat se ekonomickému pohybu a růstovým faktorům v dlouhodobé perspektivě.¹²

Myšlenky ekonomů Mancura Olsona a Douglaše C. Northa získaly ve druhé polovině devadesátých let minulého století značnou pozornost v tranzitivních ekonomikách bývalého východního bloku. Příčinou byl zřetelný rozpor mezi očekáváním a realitou. Tržní reformy, které v těchto zemích proběhly, měly podle předpokladů zvýšit růst důchodu i životní úroveň obyvatel prostřednictvím efektivnější alokace zdrojů. Toho mělo být dosaženo především pomocí těchto protržních kroků: zavedení dostatečně tvrdého rozpočtového omezení pro firemní, finanční i vládní sektor, vytvoření konkurenčního bankovního sektoru, vytvoření moderního kapitálového trhu, zavedení transparentního systému správy a řízení státem vlastněných korporací. Výsledky byly však z hlediska růstu HDP a produktivity velmi neuspokojivé, rovněž neodpovídaly nadějím, které byly do procesu transformace vkládány. Za jednu ze základních příčin neúspěchu tohoto procesu je s odstupem času považována neschopnost některých reformátorů pochopit základní aspekty fungujících tržních ekonomik a neschopnost vybudovat takový právní a

¹² Frait, J. a Červenka, M. Předpoklady a faktory dynamického růstu české ekonomiky ve světle nové teorie a empirie růstu, str. 22

institucionální rámec, který by zajistil, aby tržní systém vyvolával podněty vedoucí k efektivní a produktivní kooperaci tržních subjektů. Namísto toho byl mnohdy vytvořen rámec, který v konečném souhrnu vytvořil silné podněty pro ekonomicky škodlivé aktivity typu hospodářské kriminality, tunelování a korupce.

Právě fenomén korupce je faktor, který je v poslední době považován za jednu ze základních překážek dynamizace hospodářského růstu tranzitivních ekonomik. Chápání korupce a její význam v ekonomické teorii se v průběhu druhé poloviny minulého století výrazně změnil. Od funkcionalistického vnímání, kdy byla korupce považována spíše za způsob překonání byrokratických překážek s potenciálně pozitivním vlivem na dlouhodobý výkon ekonomiky, došlo k posunu a uznání korupce, a to zejména její politické formy, za významnou překážku rozvoje svobodné tržní ekonomiky a za faktor omezující hospodářský růst. Kromě toho začalo být zřejmé, že fenomén korupce nezasahuje pouze rozvojové země, ale představuje významný problém i v zemích vyspělých. Z toho také vyplynulo, že tento jev nevymítíme pouze tím, že v zemi nastartujeme růst životní úrovně obyvatel. Korupce začala být modelována jako endogenní a dynamický proces, který je možno zabudovat do ekonomických modelů. V posledních letech tento fenomén získal také značný prostor v prestižních publikacích mezinárodních institucí.

Pokrok v analýze ekonomických efektů korupce je spojen především s institucionální ekonomii. Ta se zaměřila na aplikaci modelových technik při hledání determinant korupce a nástrojů k předvídání její úrovně. Mezi důležité poznatky patří například to, že korupční rovnováha není dána, ale je částečně determinována aktuální úrovní korupce. Ta ovlivňuje rovnováhu tím, že mění očekávání lidí o chování ostatních. Jinými slovy, pokud korupce roste, dochází k vyššímu očekávání korupčního jednání, a tudíž i ke zvyšování korupčního jednání samotného. Dynamické analýzy tak vysílají varující signál před tolerancí korupce, neboť i nízká úroveň může postupem času spirálovitě narůst do velkých rozměrů. Institucionální ekonomie umožnila hlubší pochopení kořenů korupce. Dokazuje, že korupce podkopává efektivnost státu, který musí zajišťovat řadu funkcí nezbytných pro efektivní fungování ekonomiky, především pak definování právního rámce a jeho vynucování. Má-li být moderní ekonomika úspěšná, musí fungovat na základě tržních přístupů a v souladu s vlastnickými právy, smluvními závazky a závazky vůči státu. Trh je nutnou, ale ne dostačující podmínkou. Neúspěšné jsou ty ekonomiky, jejímiž hlavními

charakteristikami jsou obchodování za „hotové“, ignorace závazků vůči státu a právu a jeho vynucování pomocí síly. Takové prostředí odrazuje ekonomické subjekty od transakcí, které nepřinášejí okamžitý prospěch a zvyšuje transakční náklady. Tunelování může být chápáno jako produkt ekonomiky, v níž je orientace na krátkodobý prospěch podporována prostředím, v němž existuje slabé vynucování práva.

2 Výchozí podmínky České republiky

Sedmnáct let po 17. listopadu 1989 je životní úroveň obyvatel České republiky podstatně vyšší než před tímto datem. Patrně kvůli tomu, že již uplynulo mnoho let od tohoto data, lze velmi často pozorovat, že společnost zapomíná na reálnou společenskou a ekonomickou situaci před „sametovou revolucí“. Onu předrevoluční, zejména ekonomickou situaci je však pro pochopení následujícího ekonomického vývoje potřebné alespoň ve zkratce charakterizovat.

Československo bylo jednoznačně jednou z nejvyspělejších zemí tzv. východního bloku. Státní suverenity však byla do značné míry omezena členstvím země v politických a ekonomických strukturách podřízených vlivu Sovětského svazu (Varšavská smlouva, Rada vzájemné hospodářské pomoci). Ekonomický systém byl z vlastnického hlediska založen na celospolečenském vlastnictví výrobních prostředků a ekonomické rozhodování bylo konstituováno na základě centrálně plánované ekonomiky. Veškeré ekonomické procesy byly direktivně určovány ex ante a realita se pak více či méně blížila dopředu stanovenému plánu. Tento systém však ve své podstatě nedostatečně respektoval vztahy trhu, vědomě deformoval vazby nabídky a poptávky, v důsledku vedl často k neefektivní alokaci a využívání zdrojů. Značně deformován byl i systém odměňování, což vedlo k nízké hmotné zainteresovanosti a potlačování osobní iniciativy zejména schopných jedinců.

Výsledkem takového systému byla hospodářská stagnace, velmi neefektivní inovační úsilí a pomalé tempo technického pokroku. Československo (a s ním celý východní blok) postupně ztrácelo v soutěži s tržními ekonomikami ekonomickou dynamiku. Vykazovaný růst národního důchodu spadal převážně do oblasti skrytého růstu cen, rostla energetická a materiálová náročnost produkce s negativními dopady na životní prostředí, technická

zařízení zastarávala, ceny vývozů oproti cenám dovozů zaostávaly. Také občané začínali vnímat někdy až propastné rozdíly v životní úrovni ve srovnání s vyspělými tržními ekonomikami. Vybavení domácností, struktura spotřeby a kultura bydlení silně pokulhávaly za evropským standardem, a to i za situace, kdy viditelně narůstal „vnitřní dluh“, což není nic jiného než odkládání řešení vzniklých problémů do budoucna a žití na úkor budoucích generací. Koncem osmdesátých let již bylo zřejmé, že systém centrálně plánované ekonomiky vyčerpal své rozvojové možnosti, změna se tedy stala nevyhnutelnou.

Při startu ekonomické transformace měla československá ekonomika celou řadu specifických výhod a nevýhod, vyplývajících z předchozího vývoje a specifického postavení jak ve světovém hospodářství v předválečném období, tak v rámci zemí RVHP.

Nevýhodou bylo téměř absolutní združstevnění, znárodnění a z toho vyplývající absence soukromého podnikatelského sektoru. Systém centrálně plánovaného hospodářství byl v ČSSR nejdůslednější ze všech zemí východního bloku.

Československá ekonomika byla rovněž více než v některých jiných zemích postižena strukturálními deformacemi. Pro další vývoj se ukázala být nevýhodnou teritoriální a komoditní orientace zahraničního obchodu na východní, především sovětské trhy, a s tím spojený vysoký podíl těžkého průmyslu, zejména hutnictví a strojírenství. Investice mířily převážně do těchto odvětví. Zanedbávány byly oblasti terciární sféry, doprava a služby. Velkým problémem, zejména z pohledu výzkumu a vývoje, byla relativní nenáročnost východních trhů, které byly schopny po desetiletí absorbovat technicky zastaralé výrobky. Na tuzemské podniky tak nebyl vyvíjen konkurenční tlak a nebyly nuceny sledovat nejnovější trendy technického vývoje. Tradičně dobrá úroveň zejména českého strojírenství díky tomu „pohodlně“ stagnovala. Rovněž vedení těchto státních podniků bylo podřízeno striktní kontrole vládních a dalších orgánů (Státní plánovací komise, odvětvová ministerstva, odbory, stranické orgány) a mělo malé reálné rozhodovací pravomoci. V koordinačním mechanismu centrálně plánovaných ekonomik dominovaly jednoznačně vertikální vztahy.

Zcela samostatnou oblastí je otázka myšlení a čtyřiceti lety zakonzervovaného jednání obyvatelstva, a to doslova ve všech oblastech společenského i ekonomického života. To je

otázka pro hlubokou sociologickou studii. Nicméně opět je to realita, která má nesmírný dopad na několik generací naší populace.

Výhody spočívaly především v následujících bodech. V ČSSR existovala dlouholetá tradice přísné monetární politiky, což platilo po celé období od založení státu. Československo bylo ostrovem monetární stability v hyperinflaci postižené střední Evropě po první světové válce a tuto tradici si udrželo i v desetiletích plánovaného hospodářství. Finanční disciplína vlády i podniků byla relativně vysoká, vláda nedopustila vznik velkých a pravidelných deficitů státního rozpočtu ani velkých deficitů, či přebytků platební bilance. Rovněž míra inflace, jak otevřená, tak skrytá či potlačená, byla relativně nízká. Celkově míra inflace v 80. letech nepřekročila 5% ročně (2% otevřená inflace, odhad skryté a potlačené inflace se pohyboval kolem 3%). Také celkové zahraniční zadlužení Československa v konvertibilních měnách bylo nízké a odpovídalo všem standardním kritériím.¹³

Jednou z největších výhod oproti ostatním zemím východního bloku byla patrně kvalifikace, vzdělání a zkušenost pracovní síly. Struktura a prvky vzdělávacího systému i kulturní návyky byly blízké zemím tehdejšího Evropského společenství. V tomto směru bylo Československo na relativně vysoké úrovni, mezera v zaostávání za vyspělými tržními ekonomikami zde byla nejméně výrazná. Další výhodou byl a je bezesporu fakt, že Český stát vždy patřil do kulturního a hospodářského prostoru střední Evropy a k východnímu bloku byl víceméně uměle přidružen až po druhé světové válce. Celkově se výchozí startovní pozice československé ekonomiky v porovnání s ostatními postkomunistickými státy jevila spíše jako příznivá.

Po listopadu 1989 proběhly úvodní změny politických, ale i ekonomických procesů poměrně rychle a bezkonfliktně. Nutno poznamenat, že v podobných přelomových obdobích hraje politika velmi významnou roli. Ekonomika potřebuje, aby byly nastaveny základní nutné (nikoliv postačující) podmínky pro zásadní obrat, což bylo splněno. V zemi vznikly, či svou předchozí činnost obnovily, různorodé politické strany. Na počátku léta 1990 pak proběhly první demokratické volby. Byly konstituovány zastupitelské orgány a orgány exekutivy včetně vlády „národního porozumění“. Poměrně záhy vznikla diskuze

¹³ Slaný, A., a kol. Makroekonomická analýza a hospodářská politika, str. 345-346

nad nadcházející transformací československé ekonomiky. Jasnou věcí byla nutnost vytvoření prvků tržního systému a otázka cílového řešení, k němuž patří svoboda podnikání, soukromé vlastnictví, volný systém cen vytvářený interakcí nabídky a poptávky, volný obchod aj. Předmětem diskuze však byla otázka jak se k tomuto cíli dostat a jakou zvolit strategii přechodu. Spor se rovněž zaměřil na diskuzi o hloubce a razantnosti systémových změn (jejich rychlost, prostředky, pořadí a rozsah). Postupně vznikly dva názorové proudy, které se někdy označovaly jako „radikální“ a „gradualistické“.

První zásadnější a ucelenější projekt přechodu k tržní ekonomice strnil spíše názoru gradualistů. Pod názvem „Návrh strategie přechodu k tržní ekonomice“ ho pod vedením místopředsedy české vlády F. Vlasáka vypracovala Hospodářská rada ČR. Tento projekt počítal s pomalejším tempem transformace, se standardní metodou privatizace a s aktivní strukturální politikou. Návrh pracoval se dvěma variantami liberalizace zahraničního obchodu. První počítala se současnou liberalizací zahraničního obchodu a liberalizací vnitřních cen. Druhá varianta předpokládala počáteční paralelní existenci regulovaného trhu deviz s volným trhem a v dalším kroku pak postupné rozšiřování volného trhu až k úplné směnitelnosti měny.

Radikální názor zosobněný tehdejším ministrem financí Václavem Klausem a prezentovaný v transformačním scénáři nazvaném „Strategie ekonomické reformy“ upřednostňoval naopak rychlost „denacionalizace“ a cenové liberalizace včetně vnitřní směnitelnosti koruny. U liberalizace cen se počítalo se současným uvolněním cen s liberalizací zahraničního obchodu (dovozu i vývozu) a se současným přechodem k rovnovážnému devizovému kurzu koruny její devalvací.

Výsledkem projednání obou dokumentů ve vládě v květnu 1990 bylo rozhodnutí předložit jediný integrovaný scénář. Výsledná strategie transformace československé ekonomiky byla schválena v září téhož roku. Tehdejšímu federálnímu shromáždění vládou předložený reformní program změn v přístupu k národnímu hospodářství nesl název „Scénář ekonomické reformy“. Tento důležitý programový dokument bývá často spojován s liberálním, tj. Klausovým pojetím transformace. Přestože jeho vliv na „Scénář“ byl významný, přijetí dokumentu ve Federálním shromáždění vyjadřovalo určitý kompromis mezi návrhy federální a české vlády. Ekonomická reforma zde byla pojata relativně komplexně a mnohostranně, jako změna institucí a jejich vzájemných vztahů. V souvislosti

s diskuzí o alternativních scénářích začalo být zřejmé, že rychlost provedení reformy bude jedním z nejdůležitějších úkolů. Rychlé provedení transformace mimo jiné znamenalo znemožnění návratu ke stavu před rokem 1989, což by mohlo za jistých podmínek hrozit při liknavém postupu tehdejších reformátorů. Zároveň byla rychlost dobrým signálem západu a přidávala na důvěryhodnosti mladé vznikající demokracii.

Samostatnou kapitolou transformace československé ekonomiky byl privatizační proces, který měl za úkol zajistit hromadný přesun vlastnických práv z rukou státu do soukromých rukou. Cílem bylo privatizovat co možná nejvíce a co možná nejrychleji a tímto procesem vystavit ekonomické subjekty skutečnému tlaku trhu a vyvolat nezbytné strukturální změny. Pro velkou privatizaci byla zvolena originální metoda tzv. kupónové privatizace. Její předností byla rychlost a zároveň odstranění problému nedostatku domácího kapitálu. Pro tuto metodu zde byla také silná podpora obyvatelstva. Nevýhodou byla nepřehlednost a roztržité vlastnických práv. Tento problém byl jen částečně odstraněn vznikem několika desítek investičních fondů, které do svých rukou koncentrovaly větší množství kuponů. Klíčovým problémem této počáteční etapy transformace se stala otázka, zda privatizaci a navazujícím krokům neměla, více než se ve skutečnosti stalo, předcházet důslednější institucionální a legislativní příprava. Počáteční postup byl poněkud živelný, což mělo výrazný vliv na mnoho let dopředu. Nesporným pozitivem tehdejšího procesu však byla rychlost základních přeměn, což byla zároveň i tehdejší „společenská objednávka“.

Mezi základní pilíře transformačního procesu tedy patřily čtyři základní body: rychlá a masivní privatizace, cenová liberalizace, liberalizace vnějších ekonomických vztahů na základě odstranění státního monopolu zahraničního obchodu a obnovení a udržení makroekonomické rovnováhy. Toto vše bylo prováděno při současném vytváření zcela nového rámce tvorby institucí a legislativy.

V letech 1990 a 1991 byly přijaty základní, dosud chybějící, legislativní normy tržního systému, jako zákony o soukromém podnikání, obchodních společnostech, státním podniku. Zároveň byly zaručeny základní občanské a politické svobody. Byla přijata taková opatření, která poskytla ekonomickým subjektům mnohem větší svobodu při uskutečňování zahraničně obchodních transakcí. Soukromé i nesoukromé podniky dostaly možnost vyvážet své produkty a dovážet vstupy, které potřebovaly pro výrobu svých

produktů. Opakovaně byla devalvována česká koruna, a to až k reálné hranici 28 Kč za USD, došlo k dílčím cenovým úpravám, včetně odstranění deformující záporné daně z obrátu u potravin. Tato daň vyrovnávala rozdíl mezi velkoobchodní a maloobchodní cenou a de facto plnila úlohu dotace. Její odstranění vedlo k racionalizaci cenové úrovně, a tudíž i k jistému zvýšení ceny, zejména potravin.

Časový úsek roku 1991 a první poloviny roku 1992 (do parlamentních voleb) je charakterizován pokračováním realizace základních kroků reformy. V této době byl také přijat základní bankovní zákon, který konstituoval tehdejší Státní banku československou jako standardní centrální a emisní banku. V lednu 1991 začínají být realizovány významné pilíře ekonomické transformace: liberalizace cen a liberalizace zahraničního obchodu. Význam liberalizace cen byl obrovský, neboť centrální kontrola nad cenovou hladinou byla před rokem 1989 stoprocentní. Nastavení takového prostředí, ve kterém jsou ceny tvořeny interakcí nabídky a poptávky, bylo považováno za jeden z prvních a nejdůležitějších kroků, které bylo nutné při přechodu k tržní ekonomice učinit. Tehdejší cenová liberalizace zapříčinila nejvyšší a de facto jediné podstatné zvýšení cenové hladiny po celou dobu přechodu k tržní ekonomice. Liberalizace zahraničního obchodu byla úzce spojena se zavedením vnitřní směnitelnosti československé koruny, a zároveň vytvořila základní tlak na konkurenci domácích výrobců. Od 1. ledna 1991 mohly veškeré registrované podniky volně získávat devizové prostředky od centrální banky na hrazení dovozu. Pouze z několika strategických položek zůstal dovoz nadále kontrolován. Podobně byla odstraněna většina omezení vývozu a pro vývozce byla zároveň zavedena povinnost deponovat u centrální banky výměnou za domácí měnu devizové příjmy z vývozu. Současně s liberalizací zahraničního obchodu bylo rozhodnuto o zavedení dočasné dovozní přírážky, která měla za cíl zbrzdit případnou explozi dovozu, a zabránit tak vyčerpání devizových rezerv. Dalším přechodným opatřením bylo zavedení dovozních a vývozních licencí na některé citlivé komodity (např. zbraně, ropa, plyn). Československá ekonomika se až překvapivě rychle a poměrně úspěšně přeorientovala na vyspělé „západní trhy“. Nebyl to však pouze cílený ideologický záměr. Důvod byl prostší - po rozpuštění RVHP na počátku roku 1991 začaly bývalé členské státy mezi sebou obchodovat za volně směnitelné měny na základě světových cen. Řada východoevropských zemí však trpěla nedostatkem devizových prostředků na nákup zboží a služeb. Východní trhy se tak prakticky ze dne na den rozpadly.

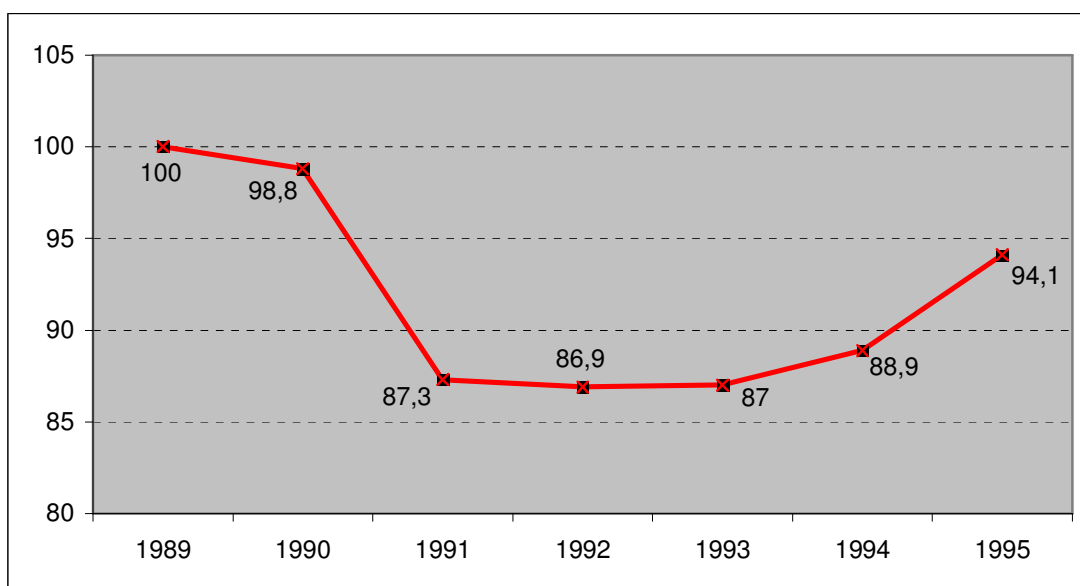
V druhé polovině roku 1992 ustoupilo na poměrně dlouho dobu řešení ekonomických problémů politickým prioritám. Došlo k rozdělení federace a ke vzniku samostatné České republiky. V tomto období pokračuje tzv. malá privatizace, rozbíhají se restituční procesy, je zahájen proces velké privatizace v podobě první vlny specifické kupónové privatizace. Také v této době, původně ještě na federální bázi, vzniká zárodek pozdějšího CzechInvestu, agentury na podporu zahraničních investic, a rodí se tím myšlenka státní podpory vstupu zahraničního kapitálu do české a slovenské ekonomiky.

3 Ekonomický růst v ČR

3.1 Pokles HDP na počátku ekonomické transformace

Pokles hrubého domácího produktu se stal charakteristickým rysem ekonomik procházejících procesem transformace. Neexistovala země, která by opustila systém centrálního plánování, aniž by zaznamenala výrazný propad produkce. Je však třeba poznamenat, že země, které ze začátku s reformami příliš otálely, zaznamenaly propad ještě mnohem větší.

Graf č. 1 Růst reálného hrubého domácího produktu, 1989 = 100

Zdroj: SLANÝ, A., a kol. Makroekonomická analýza a hospodářská politika, str. 349

Pokles produkce v tranzitivních ekonomikách začal většinou již v roce 1990. V Československu, jak ukazuje graf č. 1, došlo k drastickému propadu až v roce 1991. Hned v následujícím roce se však propad zmírnil a od roku 1994 zaznamenala tehdy již samostatná Česká republika spolu se Slovenskou republikou a ostatními tranzitivními zeměmi ekonomický růst.

Rozeberme nyní podrobněji příčiny poklesu hrubého domácího produktu v Československu resp. v České republice. Podobný pokles jako hrubý domácí produkt zaznamenaly v tomto období ve srovnatelných cenách i ostatní ukazatele nabídky: průmyslová, stavební i zemědělská produkce. Průmyslová produkce v podstatě kopírovala vývoj HDP, avšak pokles zde byl více razantní. HDP i průmyslová produkce vykazovaly v letech 1994 a 1995 pozitivní růst, avšak zatím nedosáhly úrovně produkce z posledního roku před zahájení reformy. Tento fakt odráží skutečnost, že v průběhu procesu transformace došlo ke snížení podílu průmyslové produkce na produkci celkové.

Mnohé centrálně plánované ekonomiky, a československá především, se vyznačovaly poměrně vysokým podílem průmyslové výroby, obzvláště těžkého průmyslu, který neodpovídal ekonomicky optimální výrobní struktuře. Podle některých odhadů byl podíl průmyslové výroby na HDP těchto ekonomik o celou jednu čtvrtinu až jednu třetinu vyšší než v tržních ekonomikách na srovnatelném stupni ekonomického vývoje.¹⁴ Po zahájení procesu transformace, kdy se začala struktura produkce přizpůsobovat tržní poptávce, muselo nevyhnutelně dojít k útlumu řady činností a k nápravě strukturálními deformacemi poškozeného hospodářství. Zatímco podíl průmyslové výroby na HDP klesal, zvyšoval se naopak podíl tržních služeb - především v důsledku rychlého růstu bankovního sektoru, cestovního ruchu a dalších odvětví terciární sféry - které byly před rokem 1989 zanedbávány. K výrazným strukturálním přesunům docházelo nejen mezi průmyslem a službami, ale i v rámci jednotlivých průmyslových oborů. Tento trend byl jednoznačně pozitivní. Potvrzuje to například příspěvek Mancura Olsona k moderní ekonomické teorii publikovaný v polovině devadesátých let minulého století. Olson tvrdí, že většina chudých zemí má relativně velké zdroje potřebné pro rozvoj jejich ekonomik, avšak není schopna vytvořit efektivní systém, který by umožnil jejich využití. Toto tvrzení odpovídá situaci

¹⁴ JONÁŠ, J. Ekonomická transformace v České republice: makroekonomický vývoj a hospodářská politika, str. 27

postkomunistického Československa, které mělo, jak již bylo řečeno, relativně dobrou výchozí pozici a za cíl ekonomické transformace si stanovilo vytvoření fungujícího tržního systému a dosažení efektivní alokace zdrojů.¹⁵

Pokles HDP byl před zahájením ekonomické transformace očekáván, avšak jak zahraniční, tak domácí ekonomové a prognostici byli tak výrazným propadem ve všech tranzitivních ekonomikách poměrně zaskočení. Fakt, že HDP klesl mnohem více, než se čekalo, vyvolal v odborných kruzích diskuze. Debatovalo se především o tom, zda byl tento pokles způsoben poptávkovými faktory, nebo zda byly jeho příčiny na straně nabídky. Další otázkou bylo, zda k takovémuto razantnímu propadu muselo nevyhnutelně dojít, nebo zda bylo možné uskutečnit nezbytné změny, aniž musel HDP výrazně klesnout.

Domácí poptávka nejvíce poklesla také v roce 1991. Nejvýrazněji se na tom podílela soukromá spotřeba. Jedním z hlavních důvodů jejího poklesu byl mimořádný pokles reálných mezd, který byl zapříčiněn poklesem produkce, negativními vnějšími šoky a také vyšší než očekávanou mírou inflace. V roce 1990, především v posledních měsících, navíc došlo k předzásobením obyvatelstva v očekávání cenové liberalizace a devalvace koruny, což se projevilo v mírném zvýšení spotřebitelské poptávky v roce 1990 a v o to větším propadu v roce následujícím. Dalším faktorem, působícím v počáteční fázi reformu, byla nejistota ohledně budoucího vývoje ekonomiky, mezd i zaměstnanosti. V důsledku této nejistoty vzrostl sklon domácností k úsporám a snížil se sklon ke spotřebě.

Investiční poptávka (hrubé investice do fixního kapitálu a změna stavu zásob) zaznamenala pokles v letech 1991 – 1993, avšak v letech následujících došlo k výraznému růstu v důsledku investičního boomu. Podobně jako u soukromé spotřeby i u investiční poptávky došlo k nejhlubšímu propadu v roce 1991. Částečně to souviselo s podobnými obavami z budoucího vývoje. Podniky se obávaly především náhlých změn ve čtyřicet let zakonzervovaném prostředí. V podmínkách deformované struktury výroby a alokace zdrojů začal náhle působit tržní mechanismus, z čehož vyplývala možnost výrazných změn poptávky, nabídky i ceny, a tedy výrazných změn prostředí, ve kterém jednotlivé podniky fungovaly. Započatý privatizační proces navíc způsobil, že většina podniků odložila významná investiční rozhodnutí do doby, než bude vytvořena nová vlastnická struktura.

¹⁵ Olsonův příspěvek k teorii ekonomického růstu viz kapitola 1.3.4

Přechodně vysoký růst investiční poptávky v roce 1992 souvisel pravděpodobně s pokrokem v malé privatizaci, kdy byla do soukromých rukou převedena řada malých provozoven, restaurací, obchodů apod. Tuto hypotézu potvrzuje nárůst produkce stavebnictví, ke kterému došlo ve stejném roce. Právě stavební firmy dostávaly více zakázek na renovace a stavební úpravy tohoto nově privatizovaného majetku. V roce 1993 vlna tzv. malé privatizace poněkud opadla a jak stavební produkce, tak investiční poptávka zaznamenaly pokles.

Poslední složka domácí poptávky, veřejná spotřeba vykazovala po celé toto období mírnější, ale setrvalý pokles, což souviselo s omezováním úlohy státu v ekonomice.

Pokud jde o zahraniční poptávku, měřenou podílem změny čistého vývozu na HDP, její vliv na celkovou produkci byl s výjimkou roku 1991, kdy byl výrazně pozitivní, v menší či větší míře negativní. Jedním z hlavních důvodů poklesu zahraniční poptávky po našem zboží byl již zmiňovaný rozpad obchodního a platebního systému Rady vzájemné hospodářské pomoci a pokles produkce a poptávky v ostatních tranzitivních ekonomikách. Československé podniky ztratily v této počáteční fázi ekonomické transformace v důsledku liberalizace zahraničního obchodu, zastavení vývozních dotací a omezení poptávky po našem vývozu ze strany východoevropských zemí značnou část trhů, na kterých měly zajištěný snadný odbyt. Přenesení produkce na trhy jiných zemí vyžadovalo přizpůsobení produkce požadavkům těchto nových trhů prostřednictvím snižování nákladů a zvyšování kvality. Tento proces byl samozřejmě obtížný, vyžadoval značné úsilí, čas a mnohdy i nemalé finanční prostředky na nové investice, které by umožnily vyšší efektivnost a kvalitu. Situaci domácím subjektům komplikovaly další faktory, kterým musely čelit. Podniky byly vystaveny šokům dalekosáhlých změn v důsledku probíhající transformace. Bylo nutné přijímat zásadní rozhodnutí o nové výrobní a odbytové strategii v prostředí nejistoty, neboť nebylo jasné, kdo budou noví vlastníci a jaké budou mít záměry. Zároveň se zde začaly objevovat negativní tendence k tzv. tunelování podniků a vyvádění jejich majetku do nově založených soukromých firem.

Zatímco efekt ztráty trhů a poklesu zahraniční poptávky se projevil na ekonomických ukazatelích okamžitě, nahrazení starých, neperspektivních výrob novými trvalo několik měsíců až několik let. Pozitivní efekty přeměny struktury tuzemského hospodářství a jeho stabilizace se tak projeví až ekonomickým růstem v polovině devadesátých let 20. století.

Kromě důvodů na straně poptávky lze pro výrazný pokles HDP v prvních letech ekonomické transformace najít důvody rovněž na straně nabídky. Mezi nejvýraznější nabídkové šoky, kterým bylo tehdejší Československo vystaveno, patří zvýšení cen dovážených vstupů, ke kterému došlo v důsledku přechodu na placení dovozu klíčových surovin za světové ceny a také již zmíněná výrazná devalvace devizového kurzu koruny. Negativní dopad na produkci podniků mělo v krátkém období také omezení či úplné zrušení dotací z veřejných rozpočtů. Podniky musely najednou svou činnost financovat z vlastních zdrojů nebo z komerčních půjček. Pokud nebyly okamžitě schopny nahradit tyto ztráty, musely přistoupit k omezení výroby.

Dalším vysvětlením výrazného poklesu hrubého domácího produktu může být také tzv. manažerský šok. V literatuře je tento jev vysvětlován jako šok, kterým prošel management bývalých socialistických podniků při přechodu do tržního prostředí. Je nutné si uvědomit, že podniky, a tudíž i jejich management měly v centrálně plánovaných ekonomikách zajištěn jak odbyt svých výrobků, tak financování veškerého objemu produkce, který jim ukládal plán. V tržním prostředí obě tyto jistoty zanikly, neboť jak je známo z moderní teorie managementu, jedinou konstantou v tržním prostředí je neustálá změna. Mnoho podniků tyto změny nezachytilo. Místo inovací tak přišla stagnace, což v situaci, kdy si spotřebitelé, ať už domácnosti nebo jiné podniky, mohly vybírat z široké nabídky zboží domácí i zahraniční produkce, vedlo jen k růstu neprodejných zásob těchto podniků

Výrazný propad hrubého domácího produktu, ke kterému na počátku transformačního procesu v tehdejší Československu došlo, se stal politicky citlivou záležitostí, neboť byl často považován za ukazatel rozsahu poklesu životní úrovně obyvatelstva. Existuje však několik důvodů, proč oficiálně zaznamenaný pokles hrubého domácího produktu nadhodnocuje skutečnou míru poklesu životní úrovně obyvatel.

Například celková domácí poptávka neklesla v takové míře jako produkce. Tento jev není překvapivý. V ekonomické teorii se obvykle předpokládá, že současná spotřeba není závislá pouze na současném příjmu, ale i na očekávaném příjmu budoucím. K podobné situaci dochází v průběhu ekonomických reforem či transformací. Počáteční nejistotu a vyšší sklon domácností ke spotřebě vystřídají v další fázi optimistická očekávání vyšší efektivnosti, růstu produkce a celkového růstu životní úrovně. Proto začnou domácnosti i

podniky utrácet více, než kolik v souhrnu vydělávají. Část své poptávky kryjí z cizích zdrojů, které pak v budoucnu splatí z očekávaných vyšších příjmů.

Dalším důvodem je obtížná měřitelnost některých faktorů. Není například pochyb o tom, že nižší HDP v roce 1995 byl svou strukturou schopen uspokojit lépe a ve větším rozsahu potřeby spotřebitelů než vyšší HDP v roce 1989. Ten totiž zahrnoval řadu v současnosti neprodejných výrobků a služeb. Podobné zásadní posuny v kvalitě nabízeného zboží však lze obtížně měřit v oficiálních statistikách.

Oficiálním statistikám také uniká mnoho firem, které se z různých důvodů vyhýbají placení daní. Takovéto firmy pak působí zcela mimo oficiální ekonomiku, proto nejsou statisticky vůbec zachycené. Z tohoto důvodu také není možné přesně odhadnout, jak rozsáhlý je tento neoficiální sektor, jak moc podhodnocují oficiální statistiky rozsah ekonomické činnosti a jak moc nadhodnocují pokles životní úrovně. Jednou z metod měření nadhodnocení poklesu produkce v tranzitivních ekonomikách bylo sledování vývoje spotřeby elektrické energie. Studie Světové banky z poloviny devadesátých let dvacátého století vychází z předpokladu, že existuje poměrně přesný vztah mezi spotřebou elektrické energie a reálného HDP za období 1989-1994. Čísla Světové banky uvádějí pro Českou republiku pokles HDP ve výši 18,3% oproti poklesu spotřeby elektrické energie o 9%. To znamená, že podle pracovníků Světové banky byl ve sledovaném období v České republice pokles HDP ve srovnání s poklesem spotřeby elektrické energie více než dvojnásobný.¹⁶

S jistým zjednodušením tak lze tvrdit, že oficiálně vykázaný pokles HDP neodpovídal skutečnému poklesu životní úrovně v České republice a že jednou z hlavních příčin poklesu výroby - a tím i propadu HDP - byla rozsáhlá relokaace zdrojů během přechodu od centrálního plánování k tržní ekonomice. Změna struktury výroby v dlouhém období pozitivně ovlivnila ekonomický růst, avšak v krátkém období proběhl útlum neefektivních výrob mnohem rychleji, než zahajování nových činností. Důsledkem této asymetrie se stal fakt, že změna struktury produkce vedla k dočasnému poklesu jejího objemu.

¹⁶ JONÁŠ, J. Ekonomická transformace v České republice: makroekonomický vývoj a hospodářská politika, str. 40

3.2 Měnová krize druhé poloviny devadesátých let

V období před měnovou krizí, tj. v letech 1994, 1995 a v první polovině roku 1996, probíhal v České republice relativně rychlý ekonomický růst, který v roce 1995 dokonce dosáhl hodnoty zhruba 6,0% ročního růstu HDP. Šlo zde o „klasické“ transformační oživení. Česká ekonomika si udržovala nízkou úroveň nezaměstnanosti (zhruba pod hranicí 3%), vyrovnané státní rozpočty a stabilní inflaci udržující se kolem 10% ročně, což bylo v tehdejší době nejméně z ostatních tranzitivních zemí. Stabilní byl také od konce roku 1990 nominální měnový kurs, ačkoliv reálný kurs v tomto období vlivem inflačního diferenciatu viditelně rostl. Svou stabilitu si udržel i po říjnu roku 1995, kdy se koruna stala formálně volně směnitelnou měnou. K zřetelnějšímu pohybu došlo až v únoru 1996, kdy bylo rozšířeno fluktuační pásmo koruny na plus minus 7,5%. Po celý následující rok koruna posilovala.

V listopadu 1995 ratingová společnost Standard and Poor's přidělila České republice jako první zemi bývalého východního bloku hodnocení „A“ a v prosinci téhož roku se Česká republika stala, také jako první, plnoprávným členem OECD. Dá se říci, že v tomto roce vrcholilo první poměrně úspěšné období ekonomické transformace. O české cestě se hovořilo uvnitř, ale i ve světě, jako o nejkvalitnějším procesu přeměny ekonomiky na tržní systém mezi všemi transformujícími se zeměmi.

Napětí v ekonomice však narůstalo, problémem byla zejména vysoká míra investic, která značně převyšovala domácí míru úspor. Investice byly navíc směřovány převážně do infrastruktury, sanací ekologických škod zděděných po bývalém režimu a do terciárního sektoru. Relativně méně finančních prostředků pak zbývalo na modernizační výrobní investice. Kapacitotvorný efekt investic proto rozsahu celkových investic příliš neodpovídal.

Vnitřní nerovnováha mezi úsporami na straně jedné a investicemi na straně druhé měla svůj zrcadlový odraz ve vnější nerovnováze, demonstrováné deficitem obchodní bilance a běžného účtu platební bilance, k nimž docházelo více méně bez souvislosti s měnovým kurzem. Došlo k předstihu tempa růstu dovozu nad tempem růstu vývozu. Platební bilance se v tomto období stala nejproblémovější charakteristikou české ekonomiky. Dokud však

v zemi panovala politická stabilita a do země směřoval dostatek zahraničních investic, neznamenal deficit běžného účtu žádný bezprostřední problém.

Dalším faktorem, který sehrál v pozdější krizi svou roli, byla liberalizace peněžních toků na kapitálovém účtu platební bilance, která proběhla v říjnu roku 1995. Koruna začala být široce obchodovanou na mezinárodních trzích, v důsledku čehož se řádově desítky miliard Kč ocitly mimo kontrolu České národní banky. Tento krok otevřel prostor pro rychlé přílivy a odlivy spekulativního kapitálu do české ekonomiky.

Jistým řešením mohlo být mírné zbrždění ekonomiky, které by snížilo existující napětí a zároveň nezapříčinilo zneklidnění domácích i zahraničních investorů a destabilizaci bankovního i finančního systému. K tomuto kroku ale nebyla dostatečná politická vůle, neboť se země nacházela těsně před parlamentními volbami.

Výsledkem těchto voleb na počátku června 1996 však byla menšinová vláda se slabým mandátem a malým manévrovacím prostorem. Ve stejném měsíci vyhlásila ČNB výrazná restriktivní opatření, jejichž cílem bylo zbrzdit ekonomický růst, zpomalit růst domácí poptávky a další prohlubování vnější nerovnováhy. Dalším motivem byla také snaha suplovat slabý dozor nad bankovním sektorem, jehož nevyspělost sehrála v pozdějším vývoji důležitou roli. Byly výrazně zvýšeny povinné minimální rezervy (z 8,5 na 11,5%) a spolu s nimi i úrokové sazby, platné na mezibankovním trhu (tzn. diskontní, lombardní a repo sazby). V důsledku toho musely české komerční banky v poměrně krátkém čase stáhnout z oběhu řádově miliardy korun, což se u nich neobešlo bez následků. Některé ústavy tento krok nezvládly vůbec a brzy poté zkrachovaly. Tyto události narušily stabilitu podnikové sféry a podnikům začaly být hromadně vypovídány či neobnovovány úvěry. Dá se říci, že měnová politika reagovala kvalitativně správně, avšak intenzita zpřísnění měnové politiky byla přehnaná. Jako důkaz se uvádí zejména prudké zpomalení tempa růstu peněžní zásoby a ekonomické aktivity od druhé poloviny roku 1996.

Slabá menšinová vláda na tento krok nijak nereagovala, neboť byla zaměstnána přípravou státního rozpočtu na následující rok, jehož projednávání v parlamentu ještě více destabilizovalo politickou situaci. S obtížemi schválený rozpočet chybně předpovídal pokračování rychlého růstu ekonomiky. Ekonomika s časovým posunem zareagovala na vzniklou situaci - na počátku roku 1997 došlo k jejímu zadrhnutí

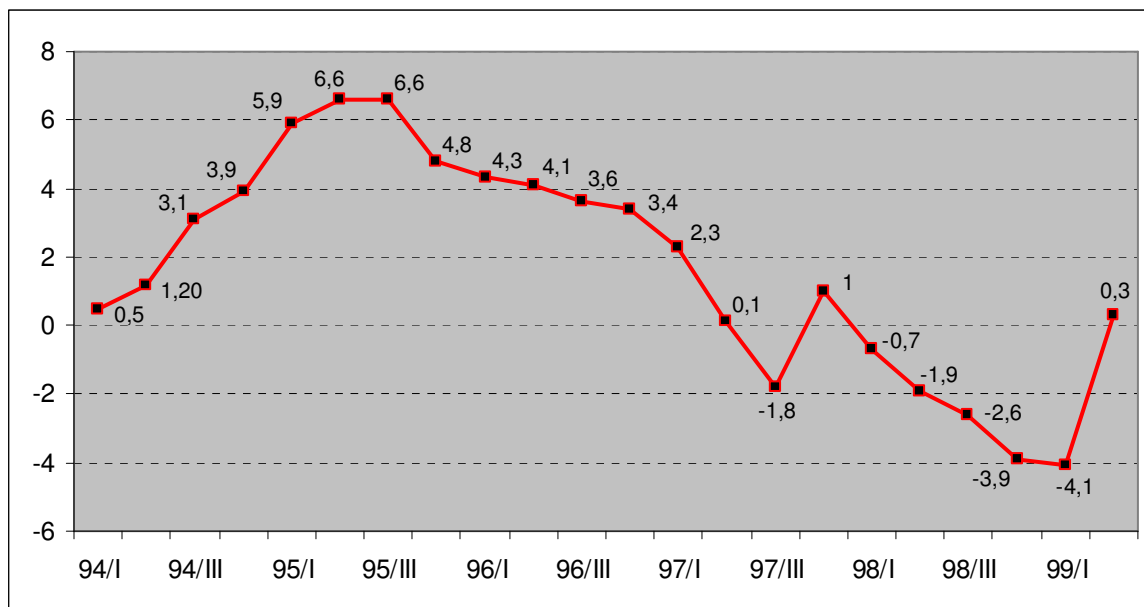
a k zastavení ekonomického růstu. Důvodem byla absence dostatečné agregátní poptávky, což bylo z velké části důsledkem provedeného měnového opatření.

Měnový kurz v té době i přes nárůst vnější nerovnováhy, způsobené asymetrickým vývojem vývozu a dovozu, výrazně posiloval. Tento vývoj jen potvrzoval předpoklad, že se spekulanti připravují na to, aby mohli kurs koruny srazit. Maximum dosáhl kurs koruny v polovině února 1997. Teprve potom začal jeho zjevný pokles (i když byla původní parita měnového kursu překročena až v polovině května).

Liberální kabinet za účelem zvýšení kredibility vlády i celé ekonomiky vydal 16. dubna 1997 tzv. první balíček zaměřený především na zabránění vzniku vysokého deficitu státního rozpočtu cestou rozpočtových škrtů a na urychlení některých legislativních opatření pro zprůhlednění finančních trhů. Škrť rozpočtových výdajů o 25 miliard korun byl velmi rozsáhlý. Mimo jiné dále brzdil agregátní poptávku a poměrně rychle přibrzdil zejména stavební investice a následně celé stavebnictví. Touto restrikcí dále přibrzdil českou ekonomiku. Balíček však neřešil vzniklý kursový problém. Přitom změnou kursového režimu a překvapivou změnou výše kursu bylo v té chvíli možné snížit riziko spekulativních kursových ataků.

V květnu roku 1997 tak nastal radikální útok na korunu a vypukla akutní měnová krize. Nemalou roli v následném vývoji sehrála i právě vypuknuvší krize v jihovýchodní Asii, která vedla k vážnému zneklidnění zahraničních investorů na celém světě. Během měnové krize se ČNB snažila nákupy korun intervenovat ve prospěch dosavadního kursu. Současně ve snaze udržet zahraniční kapitál v zemi prudce zvýšila úrokové sazby (např. svou repo sazbu ze 14 na 50%). Útok měnových spekulantů tím však nezabránila. Extrémně vysoké úrokové sazby odlivu kapitálu nezabránilly, ale způsobily, že měnová krize přerostla v krizi bankovní, ta pak v krizi finanční a ta nakonec ve všeobecnou krizi ekonomickou. Koruna byla devalvována o 10% a fakticky došlo k zavedení floatingu. ČNB přišla při intervencích o pětinu devizových rezerv a ekonomika o 13% peněžní zásoby. Pokles peněžní zásoby se při nepružnosti některých cen proměnil v reálný hospodářský pokles. Devizové intervence přinesly poptávkový šok, jemuž se nabídková strana přizpůsobovala dlouho a s nemalými náklady. Reálný hrubý domácí produkt po měnové krizi poklesl jak je vidět v grafu č. 2

Graf č. 2 Růst reálného hrubého domácího produktu

Zdroj: <http://cepin.cz/cze/clanek.php?ID=582>

ČNB před nevyhnutelným zvýšením inflace v období bezprostředně po otřesu dávala přednost dalšímu boji s inflací i za cenu dalšího poklesu ekonomiky. Vláda se pokusila o tzv. druhý balíček, který byl další rozpočtovou restrikcí o dalších cca 18 miliard Kč a dalším pokusem o formulaci návrhů některých institucionálních reforem. Ty však nemohly mít žádný bezprostřední vliv na vzniklou situaci. Druhý balíček tak byl z makroekonomického hlediska jen nadbytečným zesílením restrikce.

V roce 1997 se zřetelně projevil nesoulad směřování hospodářské politiky mezi vládou a Českou národní bankou. Měnová krize byla důležitým upozorněním na problémy a rizika naší ekonomiky. Bylo možné se jí vyhnout, či zejména překonat její následky při ochotě všech zúčastněných stran partnersky spolupracovat. K tomu ovšem nedošlo. Samotný otřes způsobený měnovou krizí byl relativní silou české ekonomiky poměrně brzy překonán. V druhé polovině roku 1997 se měnový kurz koruny stabilizoval a začal se postupně vracet na svou původní úroveň. Stabilizovala se i průmyslová výroba a začal růst vývoz. Ekonomika byla v tomto období v relativním klidu. Místo obnovení ekonomického růstu však naplno vypukla bankovní a finanční krize a následně i celková ekonomická recese. Měnový otřes byl poté použit jako hlavní spouštěcí mechanismus politické krize.

Pro další vývoj ekonomiky byly rozhodující postupy ČNB v závěru roku 1997 a v první polovině roku 1998. Zejména pak zavedení inflačního cílení, prodloužení měnové restrikce a zpřísnění podmínek pro obezřetné fungování komerčních bank. Cílování inflace bylo zaváděno ve velice obtížném prostředí, kde již tak poměrně omezená schopnost centrální banky predikovat budoucí vývoj inflace byla nadále omezena výraznými cenovými šoky v podobě prudkého poklesu cen ropy a potravin a poněkud překvapivým zhodnocením měnového kurzu koruny. Tyto šoky, spolu s poklesem růstu domácí poptávky a ekonomické aktivity, přispěly k prudkému poklesu inflace pod cílenou úroveň a vyvolaly řadu pochybností o přiměřenosti cílování inflace jako měnového rámce. Je však nutné podotknout, že v situaci, kdyby byla měnová politika prováděna jen tak bez explicitního rámce, by bylo mnohem obtížnější jak zastavit zvyšování inflace, ke kterému došlo ve druhé polovině roku 1997, tak dosáhnout snížení inflace na úroveň blízkou se inflaci ve vyspělých ekonomikách.

Podstatným zásahem do ekonomiky byla také pokračující měnová restrikce, daná zejména opožděným snižováním nominálních úrokových sazeb, resp. jejich pomalejším poklesem než jak ustupovala inflace. Výsledkem byl nárůst reálných úrokových měr a růst nákladů komerčních bank, což se promítlo i v růstu nákladů podnikového sektoru. Došlo k výraznému zpomalení, následnému poklesu hospodářského růstu a k prudkému zpomalení růstu peněžní zásoby a úvěrů v ekonomice. Přitom skutečná inflace byla v letech 1998 a 1999 výrazně pod úrovní inflace cílované.

Během recese české ekonomiky hrál významnou roli transmisní mechanismus měnové politiky, který lze zjednodušeně znázornit schématem:

$$\Delta IR \rightarrow \Delta M \rightarrow \Delta U \rightarrow \Delta HDP \quad (16)$$

Kde ΔIR představuje změnu úrokových sazeb, ΔM je změna široce vymezené peněžní zásoby a ΔU změna úvěrů podnikového sektoru. Česká ekonomika byla na počátku ekonomické transformace mnohem více monetizovaná než ostatní tranzitivní ekonomiky. Měřeno podílem peněžní zásoby či úvěrových agregátů na HDP, byla úroveň monetizace spíše na úrovni vyspělejších ekonomik. Vysokou míru monetizace v ČR lze vysvětlit jednak vysokou mírou spořivosti, ale především skutečností, že v ČR nebyla reálná hodnota úspor znehodnocena inflací v takové míře jako v některých jiných zemích

bývalého východního bloku. Vysoká míra monetizace ekonomiky znamená, že banky a ostatní finanční instituce musí alokovat a zhodnocovat vysoký objem úspor. Existuje řada důvodů, proč banky v tranzitivních ekonomikách nejsou na podobný úkol dobře připraveny. Nevyspělost bankovního sektoru pak způsobila, že ne vždy byly úspory efektivně zhodnoceny a řada projektů měla nižší než očekávanou návratnost. Ekonomika jako celek neposkytovala v počátečních letech transformace dostatek příležitostí pro reálné zhodnocování takto vysokého objemu úspor. Bankovní financování majetkových převodů v rámci privatizace a v řadě případů podvodné nakládání se svěřenými úsporami finanční situaci bankovního sektoru pouze zhoršily.

Zvýšená míra monetizace ekonomiky se projevovala ve zvýšené závislosti podnikového sektoru na bankovních úvěrech, které sloužily nejen k financování investičních projektů, ale ve značné míře také k financování běžných provozních výdajů. Vysoká závislost na bankovních úvěrech měla za následek, že změny úvěrových podmínek ovlivňovaly výrazně finanční situaci zadlužených podniků, a tudíž ekonomickou aktivitu. V důsledku vysoké zadluženosti pohlcovalo splácení úvěrů značnou část hrubého zisku podniků, a to v situaci, kdy byl hrubý zisk již tak redukován v důsledku rychle rostoucích jednotkových pracovních nákladů. V okamžiku vypuknutí měnového otřesu v květnu 1997 byly tudíž podniky ve velice slabé finanční situaci, charakterizované vysokou zadlužeností, nízkými či dokonce zápornými zisky, relativně vysokými pracovními náklady a v řadě případů otevřenými devizovými pozicemi v důsledku čerpání devizových úvěrů. Jinými slovy byla ekonomika velice zranitelná jak vůči zvýšení úrokových sazeb, tak vůči výraznému znehodnocení měny. Nicméně právě finanční krize a následné zhoršení ekonomické situace bylo důležitým popudem pro urychlení zásadních strukturálních reforem a privatizace. Slabá finanční situace podniků jako hlavních příjemců bankovních úvěrů v kombinaci se slabou finanční situací bank byla jedním z důležitých faktorů vedoucích k poklesu nabídky úvěrů po měnové krizi v roce 1997. Prudké zvýšení úrokových sazeb v období krize vedlo k přehodnocení obchodní strategie bank, které se obávaly zvýšené rizikovosti investičních projektů v těchto podmínkách. Nadcházející privatizace bank mohla rovněž přispět k tomuto přehodnocení. Zhoršené úvěrové portfolio bank a problémy s kapitálovou přiměřeností rovněž zbrzdily úvěrovou expanzi bank. Tyto strukturální příčiny úvěrové kontrakce mají za důsledek, že v krátkém období omezují schopnost měnové politiky pomocí snižování úrokových sazeb a povinných minimálních rezerv

stimulovat růst úvěrů podnikovému sektoru. To znamená, že byl narušen transmisní mechanismus $\Delta IR \rightarrow \Delta U$.

Období druhé poloviny devadesátých let dalo české ekonomice poučení jak politické, ekonomické, tak i poučení institucionální. V jisté míře se zde projevila neschopnost vybudovat takový právní a institucionální rámec, který by zajistil, aby tržní systém vyvolával podněty vedoucí k efektivní a produktivní kooperaci tržních subjektů.¹⁷ Nedostatkem tohoto období byla bezesporu i absence souhry klíčových státních institucí. Měnové turbulence v tomto období přinesly řadu poznatků. Zejména takové, že není možné paralelně mít

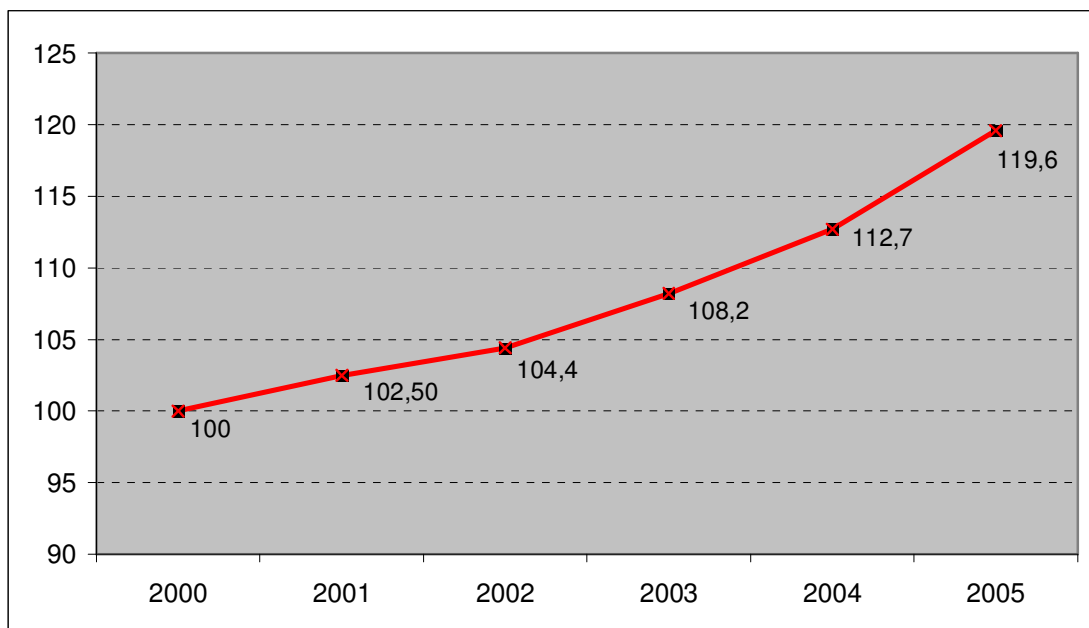
- fixní měnový kurs
- nevyspělost (křehkost, zranitelnost či chatrnost) bankovních a finančních institucí
- naprostou otevřenost ekonomiky vůči velmi propojenému (globalizovanému) světu
- jakoukoli makroekonomickou poruchu (inflaci, deficit běžného účtu platební bilance, deficit státního rozpočtu)

3.3. Ekonomický růst v novém tisíciletí

Česká ekonomika v posledních letech nabrala tempo a překvapuje rychlým růstem, který oficiální instituce neočekávaly. V roce 2005 byl vykázan růst hrubého domácího produktu zhruba o 6 % a pro rok 2006 byly vyhlídky podobné. Vzniká otázka, odkud se vzalo zrychlení, které udivuje širší veřejnost a zaskočilo i erudované analytiky. Je toto tempo i nadále udržitelné, čím bylo způsobeno a co by jej mohlo v budoucnu brzdit?

¹⁷ v teorii je tento problém tranzitivních ekonomik často zmiňován, viz. kapitola 1.3.5

Graf č. 3 Růst reálného hrubého domácího produktu, 2000 = 100

Zdroj: <http://www.czso.cz/>

Skutečnost, že takovéto tempo ekonomického růstu nebylo očekáváno, lze vysvětlit následovně. Předpovědi ekonomického růstu v transformující se ekonomice, která se rychle vyvíjí a mění svou strukturu při hledání nového místa v mezinárodní dělbě práce, jsou poměrně obtížné. Výkyvy a změny mohou mít nečekaně rychlý průběh, prosadí-li se nenadále dříve skryté a potlačené hybné síly. Sofistikované metody a modely, vyvinuté pro stabilizované a usazené poměry západních ekonomik, nejsou pro daný účel příliš platné. Domácí i zahraniční prognózy ještě počátkem roku 2006 předpovídaly jen pomalý nebo středně rychlý ekonomický růst jak v minulém a běžném roce, tak i pro roky následující. Po březnovém zveřejnění údajů ČSÚ o růstu HDP v roce 2005 o 6 % šly všechny předpovědi nahoru. Ministerstvo financí ještě v lednu 2006 očekávalo tempo růstu v roce 2005 ve výši 4,9 % a pro letošní rok předpovídalo jeho zpomalení na 4,6 %. V dubnu svůj lednový odhad temp růstu pro rok 2006 zvýšilo o celý procentní bod na 5,6 %. Česká národní banka korigovala svou předpověď ještě více. Z předpokládaných 3,9 % pro rok 2006, odhadovaných v lednové „Zprávě o inflaci“, zvýšila v dubnu svou předpověď o více než 2 procentní body na 6,1 %. Konsensuální předpověď tuzemských institucí, monitorovaných Ministerstvem financí ČR z konce května 2006 se shodla na růstu HDP v roce 2006 o 6 %. Podobně opravovaly své prognózy mezinárodní a zahraniční instituce.

Oficiální jarní prognóza Evropské komise z dubna roku 2006 zvýšila proti podzimní předpovědi údaj za rok 2005 z očekávaných 4,8 % na vykázaných 6 % a současně upravila svou předpověď pro rok 2006 ze 4,4 % na 5,3 % a pro rok 2007 ze 4,3 % na 4,7 %. Mylné závěry se objevily i u tak kompetentní instituce, jakou je OECD. V publikaci *Going for Growth* z února 2006 je vývoj v ČR charakterizován následujícím shrnujícím tvrzením: „...Růst HDP na obyvatele nebyl v posledních letech v České republice dostatečně vysoký, aby umožnil významné dohánění v úrovni důchodu...“ Tento výrok je v naprostém rozporu nejen s nově zveřejněnými, ale i s dříve známými fakty. Údaje o vývoji HDP v propočtu na obyvatele v paritě kupní síly již v několika uplynulých letech signalizovaly, že česká ekonomika konverguje k vyspělým zemím nejrychleji ze všech středoevropských nových členských zemí. Důkazy lze nalézt i ve vlastní databázi OECD. (Outlook OECD z konce května 2006 již zvýšil očekávaný růst HDP ČR v letošním roce na 5,7 %.)¹⁸

Spory o tom, co se skrývá za zrychlením temp ekonomického růstu v ČR, byly v předvolebním období plny emocí a subjektivních úsudků, poplatných zjitřené atmosféře. Pro úvahy o budoucí strategii a snahy o udržení existující dynamiky je žádoucí střízlivě zhodnotit to, co současnému ekonomickému růstu pomohlo, a co jej naopak v minulosti brzdilo.

Pozitivní roli pro naši ekonomiku sehrál bezesporu vstup ČR do Evropské unie. V letech 2003-2005, tj. bezprostředně před a po vstupu do EU, došlo ke zrychlení všech relevantních ukazatelů. Hybatelem byl zahraniční obchod, v němž se tempa růstu vývozu zboží a služeb zvýšila na dvoumístné veličiny (v roce 2004 na 21 % a v roce 2005 na 11 % ve stálých cenách)¹⁹ při pomalejších tempech růstu dovozu. Zakotvení ve společném trhu EU a s ním spojené získání statutu stabilizované evropské země představuje středobod, ve kterém se v časovém souběhu spojilo větší množství příznivých vlivů. Poněkud přehlíženým faktem je, že právě postupná integrace do Evropské unie pomohla vyřešit dlouhodobý problém české ekonomiky, spojený s dezintegrací vnějších trhů. Malá otevřená česká ekonomika byla v předchozích letech postižena rozpadem trhu RVHP, kterému byla, jak již bylo řečeno, přizpůsobena veškerá její výrobní struktura. Teprve masový příliv zahraničního kapitálu pomohl při nedostatku vnitřních zdrojů přeorientovat

¹⁸ VINTROVÁ, R. Co vedlo ke zrychlení ekonomického růstu?. In Bulletin CES VŠEM, str. 5

¹⁹ VINTROVÁ, R. Co vedlo ke zrychlení ekonomického růstu?. In Bulletin CES VŠEM, str. 6

výrobu v souladu se změněným zaměřením vnější i vnitřní poptávky. Vstup do Evropské unie zvýšil atraktivitu a spolehlivost země v očích zahraničních investorů a umožnil jim odtud výhodně pronikat na trhy EU i třetích zemí.

Také přirozenou komparativní výhodu české ekonomiky, spočívající v její centrální poloze v srdci Evropy, je možné v nových podmínkách lépe zhodnotit. Soustředění logistických firem svědčí o tom, že ČR v posledních letech stále více uplatňuje tuto svou strategickou polohu. V propočtu na obyvatele již Česká republika dosahuje nejvyšších kumulovaných hodnot přílivu zahraničních investic v rámci nových členských zemí. Není proto náhodou, že právě česká ekonomika výrazně zrychlila v posledních letech tempo růstu. Obtíže restrukturalizace zde byly v transformačním období větší než v Polsku s jeho větším vnitřním trhem nebo v Maďarsku s jeho větším zaměřením na výrobu lehkého průmyslu a služby, nemluvě o Slovinsku s jeho těsnějšími vazbami na západní trhy již za bývalé Jugoslávie. Tím větším přínosem byla pro Českou republiku evropská ekonomická integrace.

Další komparativní výhodou, která zvýhodňuje Českou republiku v mezinárodní soutěži o zahraniční investice a která má vliv na rychlý ekonomický růst posledních let, je bezesporu levná a technicky zdatná pracovní síla. V roce 2004 dosahovaly měsíční pracovní náklady na osobu v ČR (včetně příspěvků zaměstnavatelů na sociální pojištění a jiných vedlejších mzdových nákladů) 842 EUR proti 3747 EUR v Německu, přičemž v poměru k průměrné úrovni v zemích EU-25 jen mírně přesahovaly jednu čtvrtinu. Po vstupu do EU lze očekávat postupné vyrovnávání propastného mzdového rozdílu, který neodpovídá rozdílům v kvalifikaci a adaptabilitě pracovních sil. Růst pracovních nákladů na osobu v eurech je v posledních 4 letech v ČR až o pět procentních bodů ročně rychlejší než v průměru zemí EU-25. Kvalitu pracovní síly lze charakterizovat tím, že více než tři čtvrtiny obyvatelstva ve věku 25-64 let má ukončené vyšší sekundární nebo postsekundární nástavbové vzdělání. Srovnáme-li tyto údaje s Portugalskem, které bylo dříve v rámci EU „nejlevnější“, pak tam činily pracovní náklady na osobu 1395 EUR, přičemž tři čtvrtiny obyvatelstva dosahují pouze primárního či nižšího sekundárního vzdělání. Dlouhodobé tradice průmyslového rozvoje v ČR se projevují i v tom, že čeští technici a inženýři zvládají dosažení technických kvalitativních parametrů v průběhu

několika měsíců, zatímco v jiných zahraničních pobočkách to trvá celé roky, jak se o tom přesvědčili například japonští investoři.²⁰

Středně technicky náročné výroby se dají v České republice snadno provozovat s velkými zisky, přičemž lze využívat nákladové/cenové konkurenční výhody. Nevýhodou ovšem zůstává nedostatek pracovníků s terciárním vzděláním, především nižšího (bakalářského) stupně, což vadí rozvoji high-tech výrob. Nákladová výhoda bude mít pouze střednědobé trvání, navíc je stále více ohrožována konkurencí méně vyspělých východoevropských zemí a Číny. Rozhodující pro úspěšnou strategii dalšího výrazného ekonomického růstu je tedy schopnost přechodu ke kvalitativní konkurenční výhodě, založené na pronikání do sofistikovanějších výrob a náročnějších částí produkčního řetězce a docilování příznivějších cen.

4 Faktory ekonomického růstu

4.1 Investiční prostředí

Investiční prostředí v rámci české ekonomiky prošlo v průběhu transformace národního hospodářství složitým a zároveň dynamickým vývojem. Tento proces byl součástí výše zmiňované liberalizace domácího hospodářského systému se zaměřením na vytvoření podmínek volného pohybu kapitálu, osob, zboží a služeb. V hospodářství centrálně plánované ekonomiky byly tvorba kapitálu a investiční proces téměř výhradně na limitovaných tuzemských zdrojích akumulace. Liberalizační proces, zahájený na počátku 90. let minulého století, měl za úkol vytvořit devizově finanční a obchodně právní podmínky pro aktivní zapojení zahraničního kapitálu a investic do české ekonomiky. Umožnily to zejména legislativní kroky, které vedly k liberalizaci v oblasti devizového práva, k obnovení práva obchodního v podmínkách tržní ekonomiky a také rozvinutý systém bilaterálních dohod o vzájemné ochraně investic a zamezení dvojího zdanění.

Nezastupitelnou roli v tomto procesu sehrály zákony restituční i zákony o tzv. malé a velké privatizaci, na jejich bázi proběhla masivní přeměna majetkových vztahů. Tím byly

²⁰ VINTROVÁ, R. Co vedlo ke zrychlení ekonomického růstu?. In Bulletin CES VŠEM, str. 6

již v úvodu transformačního procesu vytvořeny základní podmínky pro volný pohyb kapitálu a investic v podmínkách české ekonomiky podle standardu zemí OECD.

Pro širší zkoumání této tematiky je třeba vymezit několik pojmů. Pro charakterizování pojmu přímé investice (resp. přímé zahraniční investice) je možné použít definici, kterou nabízí Devizový zákon (zákon č. 219/1995 Sb., devizový zákon). Přímou investicí se podle něj rozumí: „Takové vynaložení peněžních prostředků nebo jiných penězi ocenitelných majetkových práv a jiných majetkových hodnot, jehož účelem je založení, nabytí nebo rozšíření trvalých ekonomických vztahů investujícího tuzemce nebo tuzemců jako osob jednajících ve shodě na podnikání v zahraničí, nebo investujícího cizozemce nebo cizozemců jako osob jednajících ve shodě na podnikání v tuzemsku...“ Formy investování mohou být získání podílu na kmenových akcích a rozhodovacích pravomocích ve výši alespoň 10%, nebo takového podílu, který dává zahraničnímu investorovi rozhodovací pravomoci. Dále sem patří například užití zisků ze stávající přímé investice do této investice, neboli reinvestování zisku. Dalším důležitým pojmem je investiční pobídka. Tou se rozumí forma veřejné podpory sloužící k motivaci zahraničních ale i domácích investorů k investicím do nových výrobních závodů a do rozšíření či modernizace stávajících výrobních závodů. Ne každá pobídková investice tak musí být výhradně zahraniční přímá investice. Systém investičních pobídek je platný a použitelný i pro tuzemské investory. Na druhou stranu lze říci, že systém byl prioritně zaměřen na příliv zahraničního kapitálu a špičkové technologie především z důvodů překlenutí vyčerpávajících se privatizačních možností ekonomiky a stále ještě přetrvávajícího nedostatku volného domácího investičního kapitálu. Také bylo třeba dohnat prohlubující se ztrátu tempa přílivu zahraničních investic vůči regionálním konkurentům (zejména Polsko a Maďarsko). Pro pořádek je třeba uvést ještě poměrně samozřejmý fakt, že ne každá přímá zahraniční investice je investicí pobídkovou. Například v roce 2003 se odhadovalo, že na pobídkový systém je navázána přibližně pětina přímých zahraničních investic, což není rozhodně málo.²¹

V procesu přílivu zahraničního kapitálu můžeme v sledovaném období rozlišit dvě základní fáze, které byly ovlivněny postupem ekonomické transformace.

²¹ PETŘÍČEK, V. Vývoj investičního prostředí v České republice, str. 30

První fáze byla uskutečňována v podmínkách přeměny majetkových vztahů v první polovině let devadesátých. V tomto období se zahraniční investoři soustředili na jedné straně na oživení restituovaných podniků a na straně druhé na kapitálový vstup do privatizovaných společností v rámci vyčleněných sektorů ekonomiky, tj. především maloobchodu, velkoobchodu, zpracovatelského průmyslu a navazujících služeb. I v této fázi se část zahraničních investorů orientovala na zakládání nových firem – dceřiných společností v České republice, ale tato forma přílivu zahraničních investice nebyla tak dominantní jako ve fázi následující.

V druhé fázi, v podmínkách ukončovaných procesů restitucí i jednotlivých etap privatizace, kdy došlo také k určité makroekonomické stabilizaci domácí ekonomiky po provedené liberalizaci cen, nastává etapa očekávaného nástupu zahraničních investic. Do té doby převážně liberální kabinet České republiky upřednostňoval minimum nových státních zásahů do ekonomiky a spoléhal na základní stimuly existujícího podnikatelského prostředí, které se vyznačovalo výhodnou geografickou polohou, zapojováním země do euroatlantických struktur, širokou nabídkou možností privatizace stávajících průmyslových kapacit, kvalifikovanou pracovní silou a dlouholetou tradicí průmyslového vývoje země. V tomto období byl však příliv zahraničních investic i ekonomický růst výrazně nižší než např. u ostatních zemí středoevropského regionu. Zahraniční investoři se v České republice nesetkávali s očekávanými a ve světě obvyklými specifickými pobídkami, a proto v této fázi dávali přednost konkurenčním zemím v regionu. Příklad zejména Maďarska, které začalo ve střední Evropě jako první nabízet zahraničním investorům investiční pobídky s pozitivním dopadem na celkový ekonomický rozvoj země ukázal, že i Česká republika by se měla vydat cestou systémových stimulů zaměřených na průmyslové investory.

Celkově lze proces aplikace systémové podpory průmyslových investorů v České republice rozdělit do tří na sebe navazujících částí. Prvním krokem bylo vytvoření vládní agentury pro podporu zahraničních investic včetně analýzy investičního prostředí v tuzemsku i v zahraničí. Druhým krokem byla aplikace vládního „předzákonného“ systému investičních pobídek a navazujících podpůrných programů. Třetím, finálním krokem, byla pak aplikace zákona o investičních pobídkách a navazujících podpůrných programů.

Česká agentura pro zahraniční investice - CzechInvest - byla založena ministrem průmyslu a obchodu již v roce 1992. Ze začátku byla její činnost zaměřena především na poskytování základních marketingových informací investorům a studiu investičního prostředí v zahraničí, zejména v zemích OECD i v tuzemsku. Důležitou roli sehrálo sbírání zahraničních zkušeností např. Irska, Skotska, Nizozemska, Portugalska, a to jak z hlediska fungování příslušné agentury pro podporu zahraničních investic, tak z hlediska aplikace systému investičních pobídek. K prioritním úkolům v tomto úvodním období patřilo udržování trvalého kontaktu s významnými zahraničními investory, zejména německými, japonskými, americkými a nizozemskými. Další prioritou CzechInvestu bylo zpracování analýz domácí subdavatelské základny, sektorových studií, např. o vybraných oblastech českého zpracovatelského průmyslu a také efektivní využívání podpůrných programů Evropských společenství, zejména programu Phare, který sehrál významnou roli při budování CzechInvestu. Spolupráce agentury se státní správou a především s Ministerstvem průmyslu a obchodu vedla postupně k formulování programu podpory investování.

V roce 1997 se začíná projevovat řada potíží ekonomiky. Poprvé za dobu transformace se jako nový zásadní problém objevuje rostoucí míra nezaměstnanosti, navíc tato míra je velmi nepříznivě regionálně rozvrstvená. Vzniká problém strukturálně postižených regionů, zejména severní Moravy a severozápadních Čech. V politice, která v tomto období odráží neúspěch ekonomiky, dochází ke krizi, která vyvrcholí demisí vlády. V tomto období také dochází, poněkud se zpožděním, k aplikaci systémové podpory a stimulaci průmyslových investorů. V roce 1998 přijímá tehdy Tošovského úřednická vláda usnesení č. 298 ze dne 29. dubna, vypracované Ministerstvem průmyslu a obchodu ve spolupráci s Ministerstvem financí a Ministerstvem práce a sociálních věcí i s dalšími zainteresovanými resorty a institucemi, kterým byl založen jak základní rámec investičních pobídek, který vycházel z mezinárodních zkušeností v rámci OECD, tj:

- daňová úleva na období 5 let;
- urychlení odpisů u provozních budov i výrobního zařízení;
- možnost vytvoření bezcelní zóny;
- bezcelní dovoz technologie charakteru high-tech;

- dotace 80 tis. Kč na vytvoření pracovního místa;
- dotace až 50 % nákladů na rekvalifikaci pracovníka;
- možnost zvýhodněného získání investičně připraveného pozemku

tak rámec podmínek, které musí investor dodržet

- celkový rozsah investice v odvětví zpracovatelského průmyslu nad 25 mil. USD;
- investice do strojního zařízení charakteru high-tech;
- šetrnost investice z hlediska dopadu na životní prostředí

Důležitý podnět přinesl materiál vypracovaný MPO, který schválil již Zemanův sociálně demokratický kabinet (usnesení vlády č. 844 ze dne 16. prosince 1998). Na základě rozboru zkušeností z aplikace úvodního rámce investičních pobídek byla provedena výrazná modifikace jejich parametrů, tj. stimulů i podmínek. Požadovaný minimální rozsah investice byl snížen na 10 mil. USD, dotace na vytvoření pracovního místa z 80 na 100 tis. Kč a byl umožněn prodej vhodných pozemků z Pozemkového fondu a Fondu národního majetku ČR. Zároveň byla zavedena minimální hranice 40 % podílu strojního zařízení v celkovém objemu investice a režim investičních pobídek byl podřízen evropským pravidlům pro poskytování podpory. Tímto materiálem vláda také iniciovala přípravu nových navazujících programů: program podpory rozvoje průmyslových zón a program podpory subdodavatelů. Tímto počinem byl systém investičních pobídek zatraktivněn i pro kapitálově slabší tuzemské investory.

Program podpory subdodavatelů si klade za cíl stimulovat rozvoj domácí subdodavatelské základny pro velké průmyslové investory. Hlavním cílem je zvýšit kvalitu, konkurenceschopnost a důvěryhodnost českých subdodavatelů prostřednictvím rozsáhlého zprostředkování informací mezi zahraničními výrobci a tuzemskými dodavateli. Jde mj. o proces podrobného poradenství vedoucího ke zvýšení počtu domácích dodavatelů, které zahraniční výrobci akceptují za potencionální dodavatele v mezinárodním měřítku. Úspěšná realizace programu cílově vede k:

- zvýšení nákupu komponentů, součástí a služeb dodávaných firmami působícími v České republice ze strany zahraničních výrobců;

- zlepšení kvality a efektivnosti výroby ve vybraných českých dodavatelských podnicích tak, aby co nejlépe splňovaly požadavky zahraničních výrobců;
- rostoucímu využívání údajů o subdodavatelích v České republice ve zprostředkovatelském informačním systému, který je vytvořen jako vyhledávací databáze na internetové stránce Czechinvestu;
- zvýšení atraktivity České republiky a jejího průmyslu pro přímé zahraniční investice

Program podpory rozvoje průmyslových zón, schválený počátkem roku 1999, dále propagoval investiční pobídku – přípravu investičního pozemku se základní infrastrukturou realizovanou v úzké spolupráci s obcemi. Tento program sehrál nezastupitelnou roli při vytváření příznivých podmínek pro lokalizaci investice. Zejména v prvních třech letech realizace programu, tj. v období 1998 – 2000, došlo v České republice k bouřlivému rozvoji takto programově upravených průmyslových zón, kterých bylo založeno cca 50, což představovalo přes 1080 ha připravených pozemků s celkovým rozsahem státní podpory ve výši cca 600 mil. Kč.²²

Tento vývoj vyvolal posléze potřebu modifikace programu se změnou zaměření od malých a středních zón (do 10 ha) směrem k zónám větším (velikosti desítek hektarů). až k zónám strategického významu (100 – 500 ha). Tento trend byl v programu podpory rozvoje průmyslových zón aplikován od roku 2001 a projevil se u přípravy strategických zón např. v katastru Kolín-Ovčáry pro výstavbu nové automobilky konsorcia PSA-Toyota.

Vyvrcholením snahy o ucelený systém investičních pobídek pak bylo schválení zákona č. 72/2000 Sb., o investičních pobídkách, který využil všech zkušeností z realizace tohoto systému v předzákoném režimu a veškeré systémové otázky řešil formou jediného zákona. Schvalování investičních pobídek v předzákoném režimu bylo ukončeno k 30. dubnu 2000, nový zákon nabyl účinnosti dne 1. května 2000. V zákoně došlo, v porovnání s předzákonným režimem, k dalším změnám parametrů investičních pobídek i podmínek pro jejich udělení. Za zmínku stojí snížení minimálního rozsahu investice na 175 mil. Kč v oblastech s vysokou nezaměstnaností a zároveň zvýšení dotace na vytvoření nového pracovního místa v těchto nejvíce postižených regionech na 200 tis. Kč. Od vstupu České

²² PETŘÍČEK, V. Vývoj investičního prostředí v České republice, str. 47

republiky do Evropské unie platí již druhá novela tohoto zákona a to novela č. 19/2004 Sb. Novelou se provádí dílčí změny v systému investičních pobídek, které jsou vyvolány vstupem České republiky do Evropské unie a jsou nezbytné s ohledem na přenos kompetencí v oblasti veřejné podpory z Úřadu pro ochranu hospodářské soutěže na Evropskou komisi. Podstatnou změnou je také snížení minimální investice ze 350 mil. Kč na 200 mil. Kč. Investiční pobídky se tak staly přístupné větší skupině investorů.

Systém investičních pobídek měl samozřejmě od začátku nejen své příznivce, ale i řadu odpůrců. Kritici investičních pobídek mnohdy poukazují na diskriminaci českých podnikatelských subjektů a na fakt, že systém podporuje vznik „montoven“ bez vazby na technologický rozvoj. Zároveň argumentují tím, že je vliv přímých zahraničních investic na nezaměstnanost v České republice přeceňován, neboť často dochází pouze k „přetahování“ zaměstnanců českým firmám.

Zcela objektivně lze potvrdit, že systém byl ve svém počátku prioritně určen k podpoře přílivu zahraničního kapitálu a špičkové technologie. Postupem času však došlo ke snižování minimálního objemu investice nutné k dosažení státní podpory, což mělo pobídkový systém zpřístupnit i kapitálově slabším českým firmám. Podle níže citovaného materiálu Ministerstva průmyslu a obchodu čeští investoři obsadili druhé místo za Německem v absolutním počtu podpořených investičních projektů.²³ Pokud jde o vliv přílivu zahraničních investic na nezaměstnanost, předpokládá se, že investoři ze 248 schválených projektů podpořených pobídkami do roku 2010 vytvoří 64 tisíc pracovních míst. Toto číslo je samo o sobě přesvědčivé. Skutečnosti, že dochází k „přetahování“ pracovní síly českým subjektům, jde jen těžko zabránit. S časovým odstupem je více než jasné, že nenastal ani nehrozí žádný masivní exodus od českých firem k subjektům zakládaným zahraničními investory. V dané souvislosti je potřeba připomenout i fakt, že kromě vytvořených přímých pracovních míst existuje ještě efekt vytváření nepřímých pracovních míst. Tento jev nelze doložit explicitně, obecně se však soudí, že na jedno pracovní místo připadá jedno až 1,5 pracovních míst nepřímých, tzn. vyvolaných. Tento efekt je u nás navíc podpořen programem podpory subdodavatelů, který je součástí fungujícího systému českého systému podpory investování. Ze zahraničních investic tak profitují i české subjekty, které mají šanci stát se subdodavateli zahraničních firem.

²³ podle údajů platných k 31.12.2005

Příznivý efekt ve smyslu zvýšení zaměstnanosti, ač samozřejmě dočasné, je doprovázen také zvýšenou potřebou stavebních prací, a to jak při výstavbě samotných výrobních kapacit, tak při budování sítí a v rámci přípravy průmyslových zón.²⁴

Efekt růstu přílivu zahraničních investic však není spojen pouze s vytvářením nových pracovních míst. Zkušenosti z řady příkladů z Evropy i ze světa hovoří o tom, že příliv zahraničních investic může vést k odstartování ekonomického růstu. Nejzřetelnějším příkladem mohou být například malé země jihovýchodní Asie jako na Hong Kong a Singapur, z evropských zemí zejména Irsko. Příliv přímých zahraničních investic může přinést efekty v technickém rozvoji, v zachycení trendů know-how, v začlenění země do globalizující se světové ekonomiky. Moderní závody přinášejí novou kvalitu pracovního prostředí, která nebyla v tradičních českých průmyslových podnicích obvyklá. Požadavky zahraničních investorů obecně zvyšují kvalifikační úroveň české pracovní síly jak z hlediska odborné kvalifikace, tak ve zvyšování kvalifikace jazykové. Nezanedbatelný je rovněž vliv zvyšování manažerských schopností, zvýšení kultury a disciplíny apod. Srovnáním technologické úrovně českých a zahraničních subjektů působících na tuzemském trhu se podrobněji věnuje například Srholec (2004).²⁵

Dalším příspěvkem ke zvýšení přínosů pobídkového systému jsou programy na podporu strategických služeb a technologických center navazující a rozšiřující fungující systém pobídek pro zpracovatelský průmysl. Strategickými službami se rozumí například zákaznická podpora pomocí tzv. call center, vývoj software, outsourcing řízení informačních a telekomunikačních systémů, high-tech opravárenství apod. Technologická centra se zaměřují především na výzkum a inovace. Cílem programu podpory technologických center spočívá ve vytváření a rozšíření těchto center jako „ohnisek“ inovačního potenciálu rozvoje vybraných oborů zpracovatelského průmyslu. V praxi jde o spolupráci vývojových technologických pracovišť např. s vysokými školami a dalšími subjekty. Místa vytvořená pomocí těchto programů umožní českým odborníkům najít odpovídající uplatnění na vnitřním trhu práce. Tito odborníci budou uchováni pro českou ekonomiku. Počítá se s rozsáhlými rekvalifikačními kurzy, čímž se zcela přirozeně zvýší

²⁴ PETŘÍČEK, V. Vývoj investičního prostředí v České republice, str. 31

²⁵ viz. SRHOLEC, M. Přímé zahraniční investice: Teorie a praxe v mezinárodním srovnání. Praha: Linde nakladatelství. 2004. ISBN 80-86131-52-1

kvalifikační úroveň české pracovní síly. Opět zde platí potenciální možnost uplatnění těchto vysoce kvalifikovaných odborníků po čase i mimo podpořené firmy.

Přínos zahraničních firem spočívá v tomto případě ve zvyšování úrovně lidského kapitálu. Vyšší kvalifikační úroveň, vyšší jazykové znalosti či manažerské schopnosti pracovníků „pobídkového“ sektoru plynou mnoha kanály i do „běžné“ ekonomiky. Tito pracovníci ovlivňují své blízké okolí, nebo mohou změnou pracoviště přinést získané znalosti do jiných firem, nenávaných na pobídkový systém. Z přílivu zahraničního know-how mohou profitovat i tuzemské firmy, které se zahraničními subjekty vstupují do dodavatelsko-odběratelských vztahů. Vzhledem k pozitivním externalitám lidského kapitálu dochází k difusi vědomostí, myšlenky vstupují do všeobecné zásoby znalostí české ekonomiky a jsou tedy využívány nejen jedním konkrétním subjektem ale i ostatními subjekty působícími na trhu.²⁶

Aktuální materiál Ministerstva průmyslu a obchodu vyhodnocuje systém investičních pobídek za období od počátku fungování systému v roce 1998 do konce roku 2005 a zahrnuje údaje o 248 pobídkových investorech, kteří v tomto období obdrželi investiční pobídky. Celkem 31 investorům byly uděleny pobídky v předzákonném režimu a 217 investorům v zákonném režimu. Z uvedeného materiálu je možno vyvodit následující závěry:

- Investoři ze 248 schválených projektů podpořených pobídkami, kteří tohoto systému využívají, by měli do roku 2010 dle předpokladů proinvestovat více než 307 mld. Kč a vytvořit více než 64 tisíc nových pracovních míst.
- Nejvíce projektů podpořených pobídkami směřuje do Ústeckého a Středočeského kraje.
- Nejvíce nových přímých pracovních míst předpokládají firmy podpořené pobídkami vytvořit ve Středočeském, Ústeckém a Olomouckém kraji (v každém z nich více než 7 tisíc pracovních míst).
- Téměř 35 % ze všech pobídkových projektů připadá na 2 obory dle Odvětvové klasifikace ekonomických činností (OKEČ). Jedná se o výrobu dopravních

²⁶ teoretický aparát viz kapitola 1.3 a příspěvky Paula Romera a R. E. Lucase k teorii endogenního růstu

prostředků a výrobu elektrických a optických přístrojů. Co se týká tvorby nových pracovních příležitostí, předpokládá se v těchto dvou oborech vytvoření více než 35 tisíc pracovních míst (tj. více než poloviny z celkového počtu).

- Ze 14 existujících oborů OKEČ bylo investováno zatím celkem do 13 oborů OKEČ, což znamená, že struktura podporovaných oborů je velmi bohatá.
- Co se týká zahraničních investorů, systém investičních pobídek u nás nejčastěji využívají investoři z Německa, Nizozemí a Japonska. Projekty z těchto 3 zemí společně vytvoří více než 37 000 pracovních míst. Pobídkového systému prozatím využili investoři celkem z 22 zemí, včetně České republiky.
- Čeští investoři systém využívají velmi často, což je veřejnosti málo známo. Domácí společnosti obsadily 2. místo za Německem v absolutním počtu podpořených investičních projektů. Celkem bylo podpořeno 44 českých projektů, s předpokladem vytvoření 5 695 nových pracovních míst.
- Výše investice téměř u poloviny projektů dosahuje 10 až 25 mil. USD. 15 projektů zvažuje investici vyšší než 100 mil. USD, 41 projektů naopak investici nižší než 10 mil. USD.
- Více než 55 % společností hodlá investovat více než 60 % investičních prostředků na nákup strojního zařízení.
- Převažuje dovoz strojního zařízení, 114 firem plánuje dovoz veškerých strojů, a 159 firem plánuje dovoz více než 90 % pořízeného strojního zařízení.
- Téměř 30 % firem bude vyvážet veškerou vyrobenou produkci a cca 60 % firem plánuje vývoz více než 90 % produkce. Více než polovinu produkce bude vyvážet 84 % firem. Celkem 11 firem nepočítá s vývozem svých výrobků. Export firem podpořených investičními pobídkami mají také prokazatelně pozitivní vliv na platební bilanci České republiky.
- Důležitým efektem investičních pobídek je růst průmyslové produkce a také stavební výroby. Výstavba je realizována převážně českými stavebními firmami, což přispívá k růstu hrubého domácího produktu.
- Pobídky mají také pozitivní vliv na trh práce v České republice: růst zaměstnanosti, růst produktivity práce, oživení a zkvalitnění trhu práce (pozitivní spillover efekty).

- Předpokládaná výše investice všech 217 podpořených společností činí 236 mld. Kč
- Maximální výše veřejné podpory za období 2000 – 2005 činí 88,5 mld. Kč.
- Celková skutečná čerpaná veřejná podpora v letech 2000 – 2005 představovala částku více než 7,8 mld. Kč, což je „pouze“ 8,9% maximální výše veřejné podpory.
- 75% z celkové skutečné veřejné podpory se podílela uplatněná sleva na dani z příjmu právnických osob. Nejvyšší uplatněná sleva byla v roce 2005 ve výši 2,7 mld. Kč.
- 25% z celkové skutečné veřejné podpory činila čerpaná hmotná podpora tvorby nových pracovních míst. Nejvyšší hmotná podpora byla vyplacena v roce 2003 ve výši 471,6 mil. Kč.²⁷

Odbor podpory investování Ministerstva průmyslu a obchodu předložil v únoru 2004 studii, jejíž předmětem je analýza vlivu firem podpořených investičními pobídkami na hospodářství České republiky. Do této studie je také zahrnut vliv systému investičních pobídek na hrubý domácí produkt země. Za účelem zpracování této studie byly použity údaje za přibližně 70% společností, kterým již byly uděleny investiční pobídky. Souhrnné informace byly získány z Dotazníku Ministerstva průmyslu a obchodu a agentury CzechInvest, ve kterém dotázané společnosti uvedly údaje za období 1999 až 2005. V tabulce č. 1 a v grafu č. 4 je srovnání hrubého domácího produktu České republiky s přidanou hodnotou pobídkových firem v běžných cenách. Podíl přidané hodnoty pobídkových firem na HDP v běžných cenách v období 1999 až 2005 neustále roste a pohybuje se v rozmezí 2,2% až 3,3%. Podíl přidané hodnoty pobídkových firem na přidané hodnotě zpracovatelského průmyslu České republiky v běžných cenách v období 1999 až 2005 rovněž neustále roste a dosahuje hodnot v rozmezí 10,5% až 14,8%.

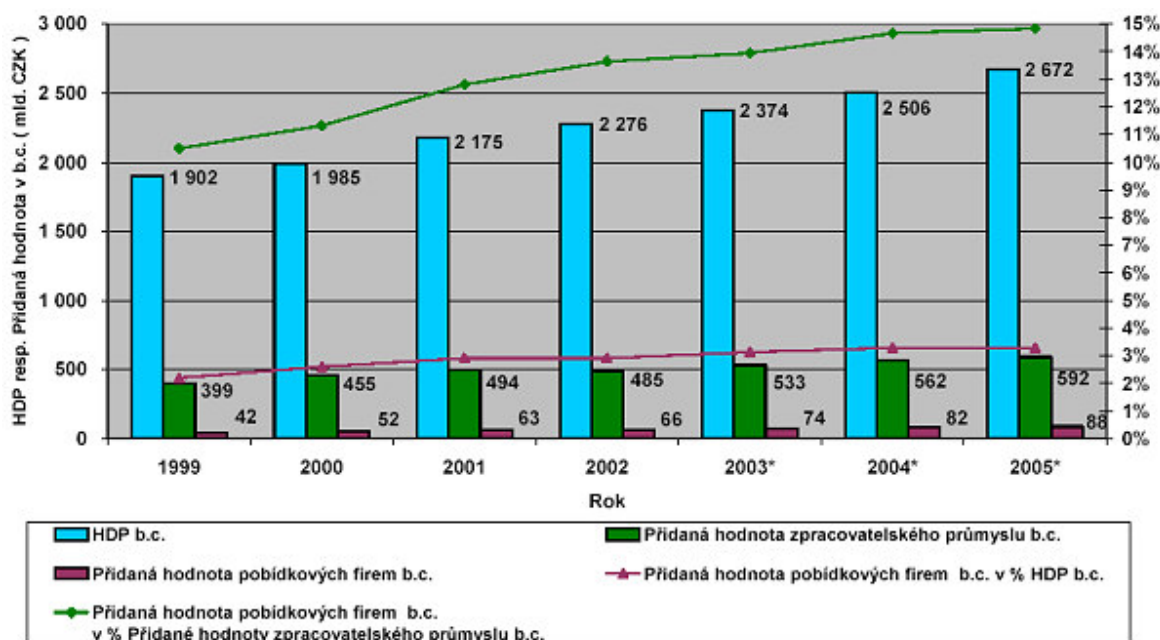
²⁷ Vyhodnocení investičních pobídek ve zpracovatelském průmyslu [online]. Dostupné z: <http://download.mpo.cz/get/28398/32172/341830/priloha001.pdf>, str. 6-7

Tabulka č.1 Vliv pobídkových firem na HDP v běžných cenách (mld. Kč)

	1999	2000	2001	2002	2003*	2004*	2005*
HDP	1902,3	1984,8	2175,2	2275,6	2374	2506	2672
Přidaná hodnota zpracovatelského průmyslu	399	455,2	493,9	485,2	532,7	562,4	592,1
Přidaná hodnota pobídkových firem	41,9	51,5	63,3	66,2	74,3	82,5	87,8
Přidaná hodnota pobídkových firem v % přidané hodnoty zpracovatelského průmyslu	10,5	11,3	12,8	13,6	13,9	14,7	14,8
Přidaná hodnota pobídkových firem v % HDP	2,2	2,6	2,9	2,9	3,1	3,3	3,3
* předpoklad							

Zdroj: <http://download.mpo.cz/get/26084/25895/289827/priloha001.pdf>, str. 16

Graf č. 4 Vliv pobídkových firem na HDP v běžných cenách

Zdroj: <http://download.mpo.cz/get/26084/25895/289827/priloha001.pdf>, str. 16

Z uvedených údajů vyplývá, že vliv firem využívajících systém investičních pobídek na hrubý domácí produkt České republiky, a zejména na přidanou hodnotu zpracovatelského průmyslu, je významný. Vzhledem k zahrnutí pouze 70% společností do této analýzy lze očekávat, že skutečný vliv pobídkových firem na hrubý domácí produkt České republiky a na přidanou hodnotu zpracovatelského průmyslu v letech 1999 až 2005 bude podstatně větší. Studie navíc počítá s údaji aktuálními k 31.12. 2003. Vzhledem k tomu, že i v letech 2004, 2005 a 2006 došlo k poskytnutí dalších investičních pobídek zahraničním i

tuzemským firmám, lze předpokládat, že byl vliv pobídkových firem na tvorbu HDP ještě dále výrazně větší, než uvádějí údaje studie Odboru podpory investování Ministerstva průmyslu a obchodu.

I situační zpráva ke Strategii udržitelného rozvoje ČR vydaná Úřadem vlády ČR v roce 2006 potvrzuje, že na ekonomickém růstu se podílel především vzestup investiční aktivity. V letech 2000-2004 rostly výdaje na tvorbu Hrubého fixního kapitálu v průměru o 5,5% ročně. V souvislosti se vzestupem vybavenosti práce fixním kapitálem zrychlil v letech 2003 a 2004 růst produktivity práce nad 4% ročně a předstihl dynamiku růstu HDP.

Pozitivní roli v ekonomickém rozvoji sehrály strukturální adaptace (připomeňme, že systém investičních pobídek stimuluje investory k investicím do regionů postižených strukturálními deformacemi a do progresivních odvětví průmyslu). Z pohledu nabídkové strany ekonomiky přispěl k ekonomickému růstu zejména průmysl, jehož pozice v národohospodářské struktuře se stabilizovala na úrovni kolem 30%. Výrazným rysem jsou progresivní změny ve struktuře průmyslu, v jehož specializačním profilu dominují elektrické a optické přístroje a dopravní prostředky, jejichž podíl na celku průmyslové výroby dosahují dvouciferných hodnot.²⁸

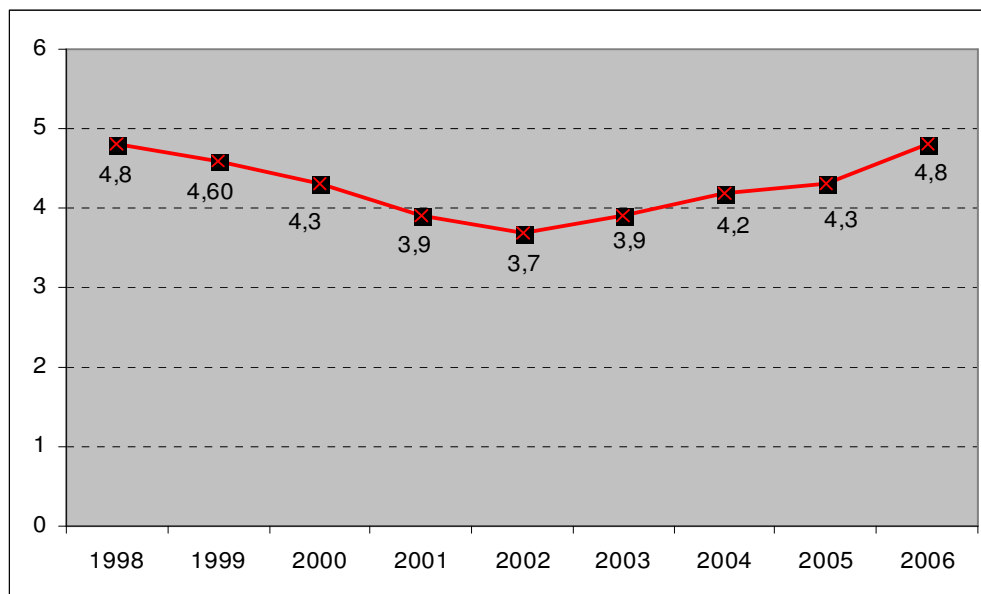
4.2 Instituce, transakční náklady, korupce

Dostupné indikátory korupce, počínaje výzkumy veřejného mínění přes odborné indexy až po odhady prováděné orgány činnými v trestním řízení naznačují, že korupce v České republice představuje velký problém. Podle Indexu vnímání korupce (Corruption Perception Index; CPI), který každoročně zveřejňuje nezisková nevládní organizace Transparency International se Česká republika na žebříčku zkoumaných zemí dělí o 46. místo s Litvou a Kuvajtem. Tento index se zaměřuje na korupci ve veřejném sektoru a seřazuje země podle stupně vnímání existence korupce mezi úředníky veřejné správy a politiky. Všechny tři země dosáhly hodnocení 4,8 na stupnici od deseti k nule, kde desítka označuje zemi téměř bez korupce a nula zemi s vysokou mírou korupce. Ačkoli se Česko v

²⁸ Situační zpráva ke Strategii udržitelného rozvoje ČR, str. 19

roce 2006 posunulo žebříčkem o 0,5 bodu směrem nahoru, stále patří mezi země evropské pětadvacítky s nejhorším hodnocením.

Graf č. 5 Vývoj Indexu vnímání korupce (CPI) v letech 1998 – 2006

Zdroj: Transparency International

Vysoká míra korupce je problémem vzhledem k tomu, že dokáže dále negativně působit na korupční prostředí v zemi. Vyplývá to z poznatků ekonomické teorie, která se zabývala zkoumáním determinant korupce. Pokud je v ekonomice vysoká míra korupce, dochází u subjektů k vyššímu očekávání korupčního jednání a dochází i ke zvyšování korupčního jednání samotného. Jinými slovy lidé uplácí, pokud předpokládají, že jejich úplatek bude akceptován. Dynamické analýzy tak vysílají varující signál před tolerancí korupce, neboť i nízká úroveň může postupem času spirálovitě narůst do velkých rozměrů. Cesta zpět je pak obtížná a je nutná postupná změna celospolečenského klimatu v zemi. Institucionální ekonomie dokazuje, že korupce podkopává efektivnost státu, který musí zajišťovat řadu funkcí nezbytných pro efektivní fungování ekonomiky, především pak definování právního rámce a jeho vynucování. Má-li být moderní ekonomika úspěšná, musí fungovat na základě tržních přístupů a v souladu s vlastnickými právy, smluvními závazky a závazky vůči státu.²⁹

²⁹ teoretický aparát viz kapitola 1.3.5

Rozsáhlou zprávu o korupci a protikorupční politice v České republice vydal v listopadu roku 2002 Open Society Institute (OSI). Cílem této organizace je podpora projektů zabývajících se systémovými změnami ve společnosti, iniciace vzniku nových neziskových organizací apod. Jejimi hlavními tématy jsou podpora budování právního státu, lidská práva a antidiskriminace, rozvoj občanského sektoru, posilování občanské společnosti a mezinárodní spolupráce. Od roku 1992 působí a uděluje granty i v Praze.

Z údajů publikovaných ve studii OSI vyplývá, že k nejpostiženějším sférám zasaženým korupcí patří v České republice státní správa, proces tvorby a schvalování legislativy, soudnictví a zadávání veřejných zakázek. Po skandálech z konce devadesátých let očividně přestalo být největší korupční oblastí financování politických stran. Ačkoliv Česká republika nefiguruje mezi zeměmi výrazně postiženými zneužíváním legislativní úlohy státu, korupce v legislativním procesu se jeví jako stále závažnější problém, jehož nárůst je podporován nekontrolovaným lobbingem, poslaneckou imunitou a neadekvátní kontrolou střetu zájmů. Korupční dynamiku výrazným způsobem utvářel český způsob privatizace a jeho důsledky. Otázkou je, zda vysokým celospolečenským nákladům, které si vyžádal průběh ekonomické transformace, šlo předejít, anebo si česká ekonomika prošla nezbytnou vývojovou fází, která nešla nijak přeskochit.

Od roku 1998 zaujímá protikorupční politika čelné místo mezi prioritami vlády, která také zformulovala ucelenou národní protikorupční strategii. Sama vláda však podle Open Society Institute i podle studií Transparency International dává špatný příklad zejména v oblasti zadávání veřejných zakázek. Materiál Open Society Institute upozorňuje především na situaci, která v České republice panovala až do parlamentních voleb v roce 2002. V důsledku tzv. opoziční smlouvy se politickomocenská rovnováha v zemi opírala o nepsanou dohodu, podle níž dvě hlavní politické strany zachovávaly vzájemnou diskrétnost při případném podezření z korupce ve vlastních řadách, a nedostávalo se tak politického konsensu v otázce vytvoření efektivní protikorupční politiky. Toto zjištění potvrzuje i vývoj indikátoru CPI v letech 1998 až 2002, tedy během platnosti opoziční smlouvy.³⁰

³⁰ viz graf č.5 na předchozí straně

Jedním z významných faktorů, které ovlivnily českou protikorupční politiku, je od roku 1997 proces přibližování k Evropské unii. Evropská komise ve svých zprávách označovala korupci za jeden z hlavních problémů českých institucí, pro který neustále žádala zlepšování protikorupční politiky. Tyto faktory přispěly jak ke vzniku dostatečné vůle vytvořit národní protikorupční strategii, tak k reformě orgánů činných při vyšetřování korupce, kde Komise poskytla významnou přímou pomoc. Na CPI je patrné, že v posledním roce před vstupem České republiky do Evropské unie byl zastaven klesající trend a od tohoto roku CPI mírně, ale pravidelně roste.

Rámec státní finanční kontroly a auditu byl však podle materiálu Open Society Institute dlouhou dobu nedostatečný. Legislativa zakládající vznik integrovaného systému byla schválena teprve v červenci 2001. Pozitivní roli při odhalování a vyšetřování nezákonných praktik sehrál Nejvyšší kontrolní úřad společně s Útvarem pro odhalování korupce a závažné hospodářské trestné činnosti. Kladně hodnotí studie také ustavení zvláštních policejních útvarů, útvarů stíhání a soudů, které zjevně výrazně zlepšily kvalitu vyšetřování případů korupce. Pro korupci existuje v české státní správě velmi málo přímých důkazů, a také proto rozsudky za přijímání úplatků proti zaměstnancům státní správy prakticky neexistují. Právní rámec pro výkon státní správy je do značné míry neadekvátní a nedokáže regulovat střet zájmů, ani odrazovat od využívání známostí, protekce a klientelismu. Parlament se dosud neprojevil jako efektivní protikorupční mechanismus - naopak je sám ke korupci značně náchylný, a to zejména vlivem nekontrolovaného lobbingu. Poslanci jsou díky své imunitě za korupční jednání prakticky nepostižitelní. Přesto parlament není schopen již dlouhou dobu přijmout reformu této oblasti. České soudnictví prošlo od roku 1999 výraznými reformami včetně nového zákona o soudech, soudcích a dalekosáhlých změn soudních a trestněprávních postupů. Pro korupci mezi soudci existuje velmi málo přímých důkazů, přesto však panuje rozšířené přesvědčení, že korupce představuje závažný problém v obchodních sporech a v oblasti obchodního rejstříku. Jako vážný se jeví problém korupce při zadávání veřejných zakázek. Kontrola a monitorování veřejných zakázek jsou neefektivní, a to i přes poměrně pokročilou legislativu. V důsledku toho často dochází k obcházení stanovených pravidel. Vláda navíc sama dává stále horší příklad tím, že nemálo zakázek zadává bez výběrových řízení. Významný problém s korupcí existuje v řadě českých veřejných služeb, především

ve zdravotnictví. K výraznému zlepšení protikorupčních mechanismů došlo podle Open Society Institute v policii a v celní správě.

V prosinci 2005 byl organizací Transparency International zveřejněn výzkum Etika podnikání, jehož cílem bylo zjistit, jak se zástupci podnikatelské sféry stavějí k dodržování etických principů a jak hodnotí podnikatelské prostředí v České republice. Z tohoto výzkumu vyplývá, že podnikatelské prostředí je obecně hodnoceno rozporupně: mírně převažuje názor, že je pro podnikání obecně nepříznivé, ale řada manažerů je přesvědčena o opaku, zejména pokud porovnávají současný stav s dřívější dobou. Manažeři se shodují v tom, že aktuální legislativa je složitá, ne zcela jednoznačná a podporuje nárůst byrokracie. Zatímco jedni v tom vidí zásadní brzdu podnikání v naší republice, jiní jsou spokojeni s upevněním pravidel, kterými se podnikání má řídit a komplikovanost administrativy nevnímají jako zásadní překážku.

Poměrně častý je názor, že podnikatelské prostředí je u nás neetické. Kdo chce obstát, musí se přizpůsobit alespoň do určité míry. Nelze říci, že by bylo nemožné podnikat eticky. Je to však pravděpodobně těžší a je třeba se vzdát mnoha podnikatelských příležitostí. Jít si svou vlastní, etickou cestou, je možné, avšak pouze pokud má subjekt na trhu silné nebo výjimečné postavení, nebo realizuje konkurenční výhodu. Neetické prostředí je dáno celkovou politickou i společenskou atmosférou v České republice, národní kulturou - která je stále ještě ovlivněna chováním lidí za minulého režimu - a je umožňováno složitou a netransparentní legislativou. Neetické prostředí je bráno víceméně jako fakt, se kterým sami podnikatelé aktivně nemohou nebo nejsou ochotni nic dělat. Jistá míra neetického jednání je mezi nimi považována za standard. Zlepšení prostředí by podle výzkumu nejvíce pomohla transparentnější legislativa, zvýšení vymahatelnosti práva a zlepšení morálního klimatu ve společnosti. Všechny tyto tři faktory musí jít ruku v ruce, aby změna byla účinná. Úroveň etiky v podnikání se podle respondentů postupně zlepšuje. Změny jsou zaznamenatelné zhruba od konce 90. let, kdy se ustálila legislativa a podnikání získalo pevnější právní i lidský rámec.

Zahraniční firmy působící v českém prostředí jsou, co se týče etické úrovně, vnímány nejednoznačně. Na jednu stranu jsou považovány za arogantní, na druhou stranu přinášejí dle respondentů vyšší etickou úroveň. Pokud jsou zahraniční firmy vnímány jako etičtější, je otázkou, jak dlouho jsou schopny udržet si tuto vyšší úroveň etiky na našem trhu.

Objevují se názory, že se firmy našim podmínkám přizpůsobily. Problémem může být i fakt, že manažerské funkce v těchto firmách vykonávají čeští zaměstnanci, kteří postupují podle svých zvyklostí. Na druhou stranu je zde i názor, že silné zahraniční firmy si svou vnitřní etiku nejen udrží, ale jsou schopny jí i ovlivňovat své obchodní partnery.

Korupce je podle respondentů nejvíce rozšířena ve státním sektoru, a to zejména v oblasti veřejných zakázek. Soukromý sektor je schopen si etiku více ohlídat, neboť zde fungují tržní principy. Neetické jednání se projevuje i v soukromém sektoru, je však vnímáno jako drobnějšího rozsahu. Postupy u zadávání veřejných zakázek jsou zcela netransparentní. Naprostá většina manažerů je o korupci v této oblasti silně přesvědčena a mnozí s ní přišli i do styku. Formy ovlivňování výběrových řízení jsou všeobecně známé. Nejčastější je manipulace s podmínkami výběrového řízení tak, aby jim vyhověl pouze předem určený kandidát.

Ačkoliv manažeři obvykle uvádějí, že neetické chování v oblasti soukromých zakázek není tolik rozšířeno, projevuje se i zde. Lze tak usuzovat z toho, že na korupci ve veřejném sektoru se musí podílet partneři ze soukromých firem, přičemž jejich podíl je aktivní. Podle Transparency International je možné vyslovit hypotézu, že v soukromém sektoru je částečné překračování hranic přísné etiky více tolerováno a bráno jako součást obchodního styku. Dále je možné hypotetizovat, nakolik je přísné vnímání korupce ve veřejných zakázkách ovlivněno možnostmi samotných respondentů do neetického jednání ohledně veřejných zakázek vstupovat. Tuto hypotézu však dle průzkumu nebylo možné ověřit.

Nejúčinnějším mechanismem k potrestání provinilých firem by podle respondentů mělo být důsledné vyšetření případu, vyvození právních nebo trestně právních důsledků a zveřejnění celého případu. Zveřejňování řešených případů by mělo mít pozitivní vliv na pročišťování podnikatelského prostředí.

Velkou část závěrů, ke kterým dochází Transparency International, lze ztotožnit i se závěry, které přinášejí Jan Frait a Matouš Červinka ve studii o předpokladech a faktorech dynamického růstu české ekonomiky. Příčinou dlouhodobě pomalého růstu československé a české ekonomiky není nedostatek fyzického či lidského kapitálu či pomalé tempo jejich akumulace v důsledku nízkých úspor. Je jím spíše neschopnost efektivně dostupné zdroje využít v důsledku nedostatečných podnětů k podnikání a

obchodování. Jde tedy skutečně o problém institucionálního rámce. Klíčem k růstu proto není ani tak další akumulace jako spíše lepší využívání existujících faktorů. Toho je možno dosáhnout jen tehdy, pokud vzniknou takové instituce, které vytvoří strukturu podnětů, které vedou k produktivní kooperaci a k přiměřeným transakčním nákladům směny. Mezi základní faktory patří zajištění a přesné vymezení vlastnických práv, spolehlivá vynutitelnost kontraktů a dostatečná hospodářská soutěž. Klíčovými investicemi jsou v tomto smyslu investice do soudního systému a široce pojaté státní správy. Za velmi důležité považujeme i vytvoření politiky, která by byla směřována na systematické řešení problému zvaného korupční prostředí. Korupce podkopává efektivnost státu, který musí zajišťovat řadu funkcí nezbytných pro efektivní fungování ekonomiky – především definování právního rámce a jeho vynucování.³¹

³¹ Frait, J. a Červenka, M. Předpoklady a faktory dynamického růstu české ekonomiky ve světle nové teorie a empirie růstu, str. 93-94

Závěr

Cílem diplomové práce bylo podat ucelený pohled na ekonomický růst v České republice od doby jejího vzniku až k současnosti a posouzení vlivu vybraných faktorů na ekonomický vývoj v České republice. Komplexnost diplomové práce spočívá v podání teoretických základů, jimž se věnuje první kapitola, doplněných o analytickou část, kterou reprezentují kapitoly dvě až čtyři.

Teoretická část práce shrnula v první kapitole starší i moderní příspěvky k teorii ekonomického růstu. Při analýze ekonomického vývoje v České republice byly použity myšlenky Paula Romera a R. E. Lucase týkající se teorie endogenního růstu a myšlenky Douglase C. Northa a Mancura Olsona. V dalších dvou kapitolách analyzuje práce výchozí podmínky, které samostatná Česká republika zdělila po svých předchůdcích, a příčiny ekonomických krizí, kterými si česká ekonomika prošla během devadesátých let minulého století. Výsledkem této části je zjištění, že největší vliv na ekonomický vývoj měly skutečnosti vyplývající z hlubokých ekonomických změn probíhajících po celá devadesátá léta. Pokles hrubého domácího produktu v první polovině devadesátých let způsobily především proces nápravy strukturálními deformacemi poškozeného českého hospodářství a změna orientace zahraničního obchodu. Recesi druhé poloviny devadesátých let zapříčinily - kromě intenzivní měnové krize - zejména nevyzrálост bankovních a finančních institucí a přílišná provázanost bankovního a podnikatelského sektoru. Na konci třetí kapitoly se též nachází krátký nástin ekonomické konjunktury posledních let a rozbor jejích možných příčin.

Dalším obsahem je analýza vlivu politiky investičních pobídek, institucí a korupce na ekonomický růst v České republice. Podnětem pro výběr těchto faktorů byla především slova Mancura Olsona z teoretické části: „Jakákoliv ekonomicky slabší země může dosáhnout rapidního zlepšení své situace zavedením kvalitní hospodářské politiky a kvalitních institucí.“ Závěry diplomové práce toto tvrzení ve velké míře potvrzují. Zahraniční kapitál, podporovaný aktivní hospodářskou politikou České republiky, má bezesporu významný vliv na ekonomický růst posledních let. Jedním z pozitivních přínosů, který lze ověřit teoretickým aparátem, je kupříkladu zvyšování úrovně lidského kapitálu. Vzhledem k pozitivním externalitám lidského kapitálu dochází k difusi vědomostí,

myšlenky vstupují do všeobecné zásoby znalostí české ekonomiky, a tím pozitivně ovlivňují růst českého hospodářství, jak tvrdí Paul Romer.

U korupčního prostředí je těžší posoudit vliv na ekonomický vývoj posledních let. Přesto především institucionální ekonomie dokazuje, že korupce zabraňuje efektivnímu fungování ekonomiky a tento faktor je stále častěji považován za příčinu stagnace tranzitivních ekonomik v devadesátých letech. Má-li být moderní ekonomika úspěšná, musí fungovat na základě tržních přístupů a v souladu s vlastnickými právy, smluvními závazky a závazky vůči státu. Neziskové organizace v čele s Transparency International potvrzují pozitivní trend v boji s korupcí a mírné zlepšení kvality státních institucí. Přesto má Česká republika právě v této oblasti ještě velké mezery.

Dalším rozšířením této práce by mohla být analýza výzkumu a vývoje či investic do tzv. vzdělanostní ekonomiky, neboť tyto faktory mohou v budoucnu významně ovlivnit další růst české ekonomiky a obecně kvality života v České republice. Tato oblast je navíc jednou z priorit Evropské unie, podle které se má Evropa v nejbližších letech změnit na dynamickou ekonomiku založenou na znalostech vysoké konkurenceschopnosti.

Seznam použité literatury

ČIHÁK, M., HOLUB, T. Teorie růstové politiky. Praha: VŠE, 2000.

ISBN 80-245-0129-0126-0

DĚDEK, O. Měnový otřes '97. Praha: Institut ekonomie ČNB, 2000. VP č. 29

FRAIT, J. a ČERVENKA, M. Předpoklady a faktory dynamického růstu české ekonomiky ve světle nové teorie a empirie růstu. Národohospodářský ústav Josefa Hlávky. Praha: ČVUT, 2002.

JONÁŠ, J. Ekonomická transformace v České republice: makroekonomický vývoj a hospodářská politika. 1. vyd. Praha: Management press, 1997. ISBN 80-85943-22-0

JONÁŠ, J. Vybrané otázky měnové politiky v ČR. Praha: Institut ekonomie ČNB, 2001. VP č. 29

MACH, M. Makroekonomie II pro magisterské (inženýrské) studium 1. a 2. část. 3. vyd. Slaný: Melandrium, 2001. ISBN 80-86175-18-9

PETŘÍČEK, V. Vývoj investičního prostředí v České republice. 1. vyd. Praha: Corona, 2003. ISBN 80-903363-0-2

Situační zpráva ke Strategii udržitelného rozvoje ČR. 1. vyd. Praha: Úřad vlády ČR, 2006. ISBN 80-86419-61-4

SLANÝ, A., a kol. Makroekonomická analýza a hospodářská politika. 1. vyd. Praha: C. H. Beck, 2003. ISBN 80-7179-738-3

SOLOW, R. M. Contribution to the Theory of Economic Growth. Quarterly Journal of Economics, February 1956, Vol. 70

SRHOLEC, M. Přímé zahraniční investice: Teorie a praxe v mezinárodním srovnání.

Praha: Linde nakladatelství. 2004. ISBN 80-86131-52-1

VARADZIN, F., a kol. Ekonomický rozvoj a růst. 1. vyd. Praha: Professional Publishing,

2004. ISBN 80-86419-61-4

VINTROVÁ, R. Co vedlo ke zrychlení ekonomického růstu?. In Bulletin CES VŠEM. 12.

vyd. Praha: CES VŠEM, 2006. s. 5. ISSN 1801-1578.

Analýzy vlivu firem podpořených investičními pobídkami na vybrané indikátory české ekonomiky [online]. 2004 ČR, 2004 [cit. 2006-12-10]. Dostupné z:

<http://download.mpo.cz/get/26084/25895/289827/priloha001.pdf>

Indexy CPI a BPI [online]. 1998 – 2006 [cit. 2006-12-27]. Dostupné z:

<http://www.transparency.cz/index.php?lan=cz&id=11>

Korupce a protikorupční politika v České republice [online]. 2002 [cit. 2006-12-27].

Dostupné z: http://www.transparency.cz/pdf/osi_2.pdf

Petr Mach: Měnová krize z hlediska změn devizových rezerv [online]. 2000 [cit. 2006-12-

12]. Dostupné z: <http://cepin.cz/cze/clanek.php?ID=582>

Václav Klaus: Tři roky po měnové krizi: rekapitulace událostí a jejich souvislostí, aby se na některé věci nezapomnělo [online]. 2000 [cit. 2006-12-12]. Dostupný z WWW:

<http://cepin.cz/cze/prednaska.php?ID=150>

Výzkum etiky podnikatelského prostředí v České republice [online]. 2005 [cit. 2006-12-

27]. Dostupné z: http://www.transparency.cz/doc/etika_podnik/ep_analyza_cz.doc

Vyhodnocení investičních pobídek ve zpracovatelském průmyslu [online]. 2005 [cit. 2006-

12-10]. Dostupné z: <http://download.mpo.cz/get/28398/32172/341830/priloha001.pdf>